

ANDRZEJ WITKOWSKI

Gminni delegaci społeczni w akcji wymiaru i poboru podatku gruntowego (1947 – 1950)

I

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie pozycji ustrojowej oraz działalności gminnych delegatów społecznych (nazywanych do 1948 r. poborcami społecznymi), którzy – w świetle ustawy z 3 VI 1947 r. o nadzorze nad wymiarem i poborem podatku gruntowego¹ – stanowili „aparat pomocniczy” pełnomocników rządowych do spraw podatku gruntowego, funkcjonujących w latach 1947 – 1950. W owym czasie podatek gruntowy był wymierzany i pobierany na rzecz związków samorządu terytorialnego², a niektóre gospodarstwa rolne zobowiązane były do uiszczenia go w części (a niekiedy nawet w całości) w postaci ziemiopłodów.

¹ Dz. U. 1947, nr 43, poz. 224.

² Podatek gruntowy uregulowany był w tym czasie przepisami dekretu z 20 III 1946 r. o podatkach komunalnych (Dz. U. 1947, nr 40, poz. 198), które zostały znolizowane przez: 1/ dekret z 2 IV 1947 r. o zmianie dekretu z dnia 20 III 1946 r. o podatkach komunalnych; Dz. U. 1947, nr 32, poz. 137, tekst jednolity z 10 V 1947 r.; Dz. U. 1947, nr 40, poz. 198; 2/ dekret z 14 IV 1948 r. o zmianie dekretu z 20 III 1946 r. o podatkach komunalnych; Dz. U. 1948, nr 21, poz. 142; 3/ dekret z 25 X 1948 r. o zmianie dekretu z 20 III 1946 r. o podatkach komunalnych; Dz. U. 1948, nr 52, poz. 416; 4/ ustawę z 1 III 1949 r. o zmianie dekretu z 20 III 1946 r. o podatkach komunalnych; Dz. U. 1949, nr 16, poz. 100. W 1950 r. podatek gruntowy przekształcono w podatek państwowy, podtrzymując jednocześnie obowiązek jego uiszczenia w ziemiopłodach – zob. ustawa z 28 VI 1950 r. o podatku gruntowym; Dz. U. 1947, nr 40, poz. 198.

II

Zaległości z tytułu podatku gruntowego za 1946 wynosiły – według stanu na dzień 28 II 1947 r. – 4 305 045 000 zł, co stanowiło 49% kwoty wymierzonej (8 774 697 000 zł)³. Z kolei z tytułu zaliczki na podatek gruntowy za 1947 r. podatnicy uiścili w I półroczu 1947 r. 1 878 000 000 zł – niespełna 19% wymierzonej kwoty⁴.

W dniu 28 V 1947 r. Rada Ministrów przyjęła projekt ustawy o nadzorze nad wymiarem i poborem podatku gruntowego. Wyjaśniając (w piśmie do KC PPR) powody owej inicjatywy ustawodawczej Ministerstwo Skarbu wyjaśniało, iż chodziło głównie o: 1/ przekształcenie podatku gruntowego „z fikcji podatkowej na świadczenie rzeczywiste”⁵; 2/ „zmobilizowanie” sum z tytułu podatku gruntowego w celu utworzenia zdrowych podstaw gospodarki finansowej samorządu na szczeblu gminnym i powiatowym, dla których owe wpływy były głównym źródłem dochodów; 3/ wzmożenie dochodów Skarbu Państwa z tytułu udziału we wpływach z podatku gruntowego; 4/ „wydrenowanie miliardowych sum z kieszeni średnich warstw wiejskich, ciężących niewspółmiernie na ruchu cen na artykuły przemysłowe”; 5/ powiększenie rezerw zbożowych na potrzeby aprowizacji reglamentowanej oraz zneutralizowanie spekulacji zbożem w okresie przednowka⁶.

Przewodniczący Komitetu Ekonomicznego Rady Ministrów, minister przemysłu i handlu – H. Minc – przedkładając Sejmowi (w dniu 30 V 1947 r.) rządowy projekt ustawy o nadzorze nad wymiarem i poborem podatku gruntowego wyjaśniał w szczególności, iż jest ona „spowodowana (...) notorycznie znanym faktem słabego wpływania

³ Archiwum Akt Nowych w Warszawie (dalej: AAN), Główny Pełnomocnik Rządowy do spraw podatku gruntowego 1947 – 1950 (dalej: GP), sygn. 32, s. 136. Zagadnienie wymiaru i poboru podatku gruntowego w 1946 r. omawiam w artykule *Podatek gruntowy w Polsce w latach 1945 – 1946*, [w:] *Aktualne problemy prawa w postmodernistycznej społeczności*, Koszyce 2006, s. 400-434.

⁴ AAN, GP, sygn. 13, s. 3.

⁵ Ministerstwo Skarbu twierdziło, że „w ciągu 2 lat wieś, a w szczególności bogatsze chłopstwo prawie że nie płaciło podatku”. AAN KC PPR, sygn. 295/XI/448, s. 50.

⁶ AAN KC PPR, sygn. 295/XI/448, s. 50.

tego podatku”, z którym władze samorządowe – zobowiązane do jego wymiaru i poboru – „jak to wykazuje praktyka, nie mogą sobie dać rady. Ponieważ jest to właściwie jedyny podatek, który obciąża wieś, złe jego funkcjonowanie stwarza lukę w systemie gospodarczym i powoduje szereg ujemnych zjawisk. Stąd ustawa przewiduje konieczność powołania komisarzy⁷ przy wojewodach i starostach, którzy będą mogli stosować nadzór rządowy przy ustalaniu tego podatku, a w wypadkach potrzeby będą mogli korzystać ze specjalnie zmobilizowanego i zorganizowanego aparatu poborców społecznych”⁸.

To stanowisko Rządu spotkało się z ostrą krytyką posłów PSL. Poseł T. Nowak podnosił, iż ustawa ta „jest niepotrzebna i obraża w dużej mierze tych chłopów, którzy chętnie podatki płacili”⁹. Dowodził, że zasadniczą przyczyną niepełnego wymiaru i poboru podatku gruntowego za 1946 r. było wielomiesięczne opóźnienie w wydaniu rozporządzeń wykonawczych do dekretu z 20 III 1946 r. o podatkach komunalnych, niezbędnych dla wymiaru podatku gruntowego za 1946 r. (ukazały się 18 III 1947 r.). Twierdził więc, że osiągnięcie w tej sytuacji – według informacji Rządu – 70% należnych wpływów z podatku gruntowego oznacza, iż „samorząd (...) wywiązał się ze swego zadania znakomicie”¹⁰.

Najwięcej protestów i kontrowersji wywołały jednak te postanowienia projektu ustawy o nadzorze nad wymiarem i poborem podatku gruntowego, które przewidywały, że Rada Ministrów może uchwalić obowiązek całkowitego lub częściowego uiszczenia podatku gruntowego w ziemiopłodach, na obszarze całego państwa lub w jego częściach, dla wszystkich lub niektórych gospodarstw rolnych. Uzasadniając owe rozwiązanie H. Minc podkreślał, iż: „Jest rzeczą jasną, że

⁷ Uchwalona ustawa posługuje się wyrażeniem „pełnomocnik”, które zaproponowały rozpatrujące projekt połączone komisje sejmowe: skarbowo-budżetowa i rolna.

⁸ *Sprawozdanie stenograficzne z 12 posiedzenia Sejmu Ustawodawczego dnia 30 V 1947 r.*, Warszawa 1947, ł. 22-23.

⁹ *Sprawozdanie stenograficzne z 13 posiedzenia Sejmu Ustawodawczego dnia 31 V 1947 r.*, Warszawa 1947, ł. 86.

¹⁰ *Sprawozdanie stenograficzne z 14 posiedzenia Sejmu Ustawodawczego w dniu 2 VI 1947 r.* Zob. też A. Witkowski, *op. cit.*, s. 412-434.

przy nieopanowanych cenach zboża, przy wzroście nadmiernym tych cen zboża mogą zachodzić wypadki, kiedy faktycznie wartość podatku gruntowego redukuje się do minimalnych rozmiarów, co sprowadza się do nieobciążenia faktycznego znacznej części wsi. Jest rzeczą słuszną i sprawiedliwą, żeby w tego rodzaju wypadkach Rząd miał możliwość i prawo powrotu do bazy wymiarowej, którą stanowi kwintal zboża. Nie ulega wątpliwości, że pośrednim skutkiem tej ustawy powinno być pośpieszenie się podatników rolników z uiszczeniem należnych od nich podatków, jak również ze sprzedażą zboża, które w pewnej sytuacji mogłoby być przyjęte jako baza do spłacenia podatku gruntowego”¹¹. W związku z tym posłowie PSL zgłosili wniosek o odrzucenie przedłożonego projektu ustawy o nadzorze nad wymiarem i poborem podatku gruntowego, już po pierwszym czytaniu, bez odesłania go do komisji sejmowej. Gdy ich wniosek upadł, to w swych wystąpieniach podkreślali przede wszystkim konieczność wykreślenia z projektu ustawy tych przepisów, które zawierały pełnomocnictwa dla Rady Ministrów do ustanowienia środka zapłaty podatku gruntowego w postaci ziemiopłodów¹². Za odrzuceniem projek-

¹¹ *Sprawozdanie stenograficzne z 12 posiedzenia Sejmu Ustawodawczego w dniu 30 maja 1947 r.*, Warszawa 1947, ł. 23.

¹² Wypowiadając się w imieniu klubu PSL poseł T. Nowak podnosił w szczególności, iż: „Podatek gruntowy posiada charakter podatku gruntowego i zarazem dochodowego. Przy podatku dochodowym istnieje zasada, że podstawą wymiaru tego jest uzyskany dochód w roku poprzedzającym rok podatkowy. Twierdzimy, że wprowadzenie tego rodzaju obowiązku płacenia podatku w ziemiopłodach jest przekreśleniem tej zasady, nawrotem do świadczeń rzeczowych, uwstecznieniem form życia gospodarczego, i może wielorako i ujemnie odbić się na produkcji rolniczej.(...) Wyciąganie zaś zboża jako podatku z gospodarstw o intensywnym systemie gospodarowania, co w pierwszym rzędzie będzie miało niewątpliwie miejsce, zahamuje w tych gospodarstwach produkcję zwierzęcą, zmusi te gospodarstwa do wyzbywania się inwentarza, co spowoduje niewątpliwie chwilowy spadek cen na żywiec, a po niedługim czasie ponowny, gwałtowny ich wzrost. Przede wszystkim schaotyzuje to plany produkcji i organizację tych gospodarstw i zmusi je do przedstawienia systemu intensywnej gospodarki na gospodarke ekstensywną zbożową. To znów odbije się ujemnie na całości gospodarki rolnej, sytuacji aprowizacyjnej w dziedzinie mięsa, tłuszczów i mleka”. *Sprawozdanie stenograficzne z 14 posiedzenia Sejmu Ustawodawczego w dniu 2 czerwca 1947 r.*, Warszawa 1947, ł. 33-34. Z kolei poseł Załęski podnosił, iż: „Kilkakrotnie zapytywałem przedstawicieli Rząd-

tu ustawy opowiedział się także klub parlamentarny PSL „Nowe Wyzwolenie”. Dużą powściągliwość w poparciu tej formy płatności podatku gruntowego można dostrzec w wystąpieniach posłów reprezentujących kluby parlamentarne, które opowiedziały się za projektem ustawy¹³.

du na komisji, jakie są tendencje w Rządzie, czy przewidywana uchwała Rady Ministrów, ustalając zasadę pobierania podatku w naturze, może być przewidywana jeszcze w bieżącym roku gospodarczym, czy też jest planowana w odniesieniu do następnego roku gospodarczego w rolnictwie, ale odpowiedzi nie otrzymałem. (...) próby wprowadzenia tej formy ściągania podatku byłyby teraz naprawdę niczym nie uzasadnione i nie dałoby się ustalić jakichkolwiek terenów ani jakichkolwiek grup gospodarstw, które można by jednolicie traktować i gdzie można by wprowadzić podatek w naturze”. *Tamże*, ł. 40-41. W odpowiedzi usłyszał od posła Dury (SL), że: „Niewątpliwie PSL jest obrońcą wsi, ale nie tej, którą my bronimy. Wy bronicie 5% spekulantów wiejskich, którzy gromadzą żyto jako zabezpieczenie swoich kapitałów, my bronimy biednych chłopów”. *Tamże*, ł. 42-43.

¹³ Przemawiający w imieniu klubu PSL Lewica poseł Koter przypominając, iż dekret z 20 III 1946 r. o podatkach komunalnych przewiduje, że obok władz wymiarowych (organy wykonawcze gmin) funkcjonują także komisje podatku gruntowego, pytał „czy w tych warunkach nie jest wystarczającą liczbą urzędników administracji rządowej, współodpowiedzialnych za funkcjonowanie aparatu?”. Stwierdził też, że: „Wprowadzenie obowiązku wpłacania podatku gruntowego w naturze należy uznać za ostateczność, której uniknięcie powinno być wspólną troską Rządu i społeczeństwa. Należy wyraźnie ustalić, że ewentualność ściągnięcia podatku w tej postaci nie może dotyczyć tych, którzy do pewnego terminu całość lub określoną część podatku wpłacą. W razie zaistnienia tej ostateczności należy przewidzieć rozległy udział czynnika społecznego przy wymiarze podatku, czego ustawa nie przewiduje”. *Sprawozdanie stenograficzne z 13 posiedzenia Sejmu Ustawodawczego w dniu 31 maja 1947 r.*, Warszawa 1947, ł. 68. Z kolei poseł Frankowski skierował do przedstawicieli Rządu pytanie o motywy zakładanej możliwości wprowadzenia obowiązku uiszczania podatku gruntowego w ziemiopłodach, a w szczególności, czy chodzi tu o „niedostateczny wpływ z podatku gruntowego w dotychczasowej formie pieniężnej? Bo jeżeli tak, to wówczas należy mieć pretensję do aparatu skarbowego (...). Jeżeli natomiast wchodzi w tym wypadku w grę momenty inne, to znaczy – ściśle mówiąc – moment gospodarczy, polegający na tym, że nasza radość ze zniesienia świadczeń rzeczowych była przedwczesna, to (...) nie będę bił brawa z tego powodu, że rządowi nie udało się to. Miejmy jednak odwagę przyznać się, że to się nie udało, bo jeżeli zboże nam jest potrzebne, to zmieniając świadczenia rzeczowe, miejmy odwagę postawić sprawę jasno (...). *Sprawozdanie stenograficzne z 14 posiedzenia Sejmu Ustawodawczego w dniu 2 czerwca 1947 r.*, Warszawa 1947, ł. 46.

Przedstawiając sprawozdanie sejmowej komisji skarbowo-budżetowej i rolnej o rządowym projekcie ustawy o nadzorze nad wymiarem i poborem podatku gruntowego poseł Rataj (SL) uzasadniał, że zmierza on do „ściągnięcia podatku gruntowego i uporządkowania sprawy sprawozdawczości i statystyki w tej dziedzinie”¹⁴. Poseł sprawozdawca argumentował dalej, iż: „Rok 1946 wykazał, że zaledwie 70% podatku gruntowego według przedłożonych obliczeń zostało ściągniętych. Do kwietnia rb. jeszcze nie wiadomo było, jak dalece właściwie stoi sprawa z ostateczną sumą tego podatku. To znajduje swój wyraz w preliminarzu budżetowym, gdzie w części dotyczącej Ministerstwa Skarbu, nie figuruje żadna suma z roku 1946, jako suma wskaźnikowa w porównaniu do preliminowanej sumy za rok 1947”¹⁵.

Uchwalona w dniu 3 VI 1947 r. ustawa o nadzorze nad wymiarem i poborem podatku gruntowego (miała obowiązywać do 30 VI 1948 r.) powierzyła wojewodom¹⁶ powołanie pełnomocników rządowych dla spraw podatku gruntowego: pełnomocnika wojewódzkiego oraz pełnomocników powiatowych (przy każdym staroście powiatowym i w razie potrzeby przy każdym prezydencie miasta wydzielonego), których uczyniła odpowiedzialnymi za właściwy wymiar i terminowy pobór podatku gruntowego w terytorialnym zakresie swego działania.

Ustawa nie określiła jednoznacznie usytuowania ustrojowego pełnomocników rządowych dla spraw podatku gruntowego. Przesądziła, że powiatowi pełnomocnicy (przy starostach i prezydentach miast wydzielonych) podlegali właściwym terenowo wojewódzkim pełnomocnikom.

Pełnomocnicy rządowi mieli współdziałać z właściwymi izbami i urzędami skarbowymi. W szczególności ustawa przyznała im, oraz działającym w porozumieniu z nimi władzom skarbowym, prawo kontroli we władzach związków samorządu terytorialnego wszelkich materiałów w zakresie akcji wymiaru i poboru podatku gruntowego. Władze związków samorządu terytorialnego zobowiązano zaś do

¹⁴ *Sprawozdanie stenograficzne z 14 posiedzenia Sejmu Ustawodawczego dnia 2 VI 1947 r.*, Warszawa 1947, ł. 23. Zauważmy, że poseł sprawozdawca nie wskazał tu na potrzebę wzmocnienia nadzoru nad wymiarem podatku gruntowego.

¹⁵ Tamże.

¹⁶ Obowiązek ten dotyczył także prezydentów miast Warszawy i Łodzi.

udzielania pełnomocnikom rządowym oraz działającym w porozumieniu z nimi władzom skarbowym, wszelkich wyjaśnień oraz dostarczać (na żądanie, w określonym terminie), danych statystycznych o „postęпах” akcji wymiaru i poboru podatku gruntowego. Z kolei władze skarbowe zobowiązano do podawania do wiadomości właściwych pełnomocników wyników kontroli, wraz z informacją o stwierdzonych uchybieniach. Pełnomocnicy rządowi, w razie stwierdzenia uchybień w akcji wymiaru i poboru podatku gruntowego, zobowiązani byli zaś wydać bezzwłocznie stosowne zarządzenia i podać je do wiadomości władzom skarbowym.

Ustawa wyposażyła pełnomocników rządowych także w prawo do powoływania poborców społecznych (przede wszystkim spośród członków rad narodowych oraz organizacji społecznych działających w środowisku wiejskim). Rozporządzenie ministrów administracji publicznej i ziem odzyskanych, wydane w porozumieniu z ministrami skarbu oraz aprowizacji miało ustalić sposób i tryb powoływania poborców społecznych, zakres ich działania oraz sposób wynagrodzenia.

Nadto pełnomocnik rządowy, w porozumieniu z naczelnikiem urzędu skarbowego, mógł zlecić przełożonemu gminy przyznanie specjalnych premii osobom zatrudnionym przy wymiarze i poborze podatku gruntowego¹⁷.

Artykuł 12 ustawy przewidywał możliwość powołania głównego pełnomocnika rządowego dla spraw podatku gruntowego, podległego ministrowi aprowizacji, uzależniając to od „(...) ustawowego nałożenia obowiązku całkowitego lub częściowego uiszczenia podatku gruntowego w ziemiopłodach”, oddając zarazem Radzie Ministrów decyzję w sprawie ustanowienia owej formy uiszczania podatku gruntowego. W takiej sytuacji pełnomocnicy rządowi przy wojewodach, prezydentach miast wydzielonych i starostach mieli być mianowani na wniosek głównego pełnomocnika rządowego i podlegać terenowo właściwym wojewodom (wydziałom aprowizacji) – w tym zakresie

¹⁷ Ustawa upoważniła ministra skarbu do przeznaczenia sumy w wysokości do 3% z ogólnych wpływów podatku gruntowego, na wydatki związane ze „specjalnymi premiami”, w szczególności zaś na zwrot kosztów podróży i diet poborców społecznych

ich działania, który dotyczyć będzie wymiaru, poboru, gromadzenia i magazynowania ziemiopłodów.

Jak widać usytuowanie ustrojowe pełnomocników rządowych, wyznaczone przepisami ustawy, określone było niezbyt precyzyjnie. Owa sytuacja uległa pewnej poprawie, gdy Rada Ministrów korzystając z owego upoważnienia, wydała 9 VII 1947 r. rozporządzenie o obowiązku uiszczenia przez niektóre gospodarstwa rolne podatku gruntowego w ziemiopłodach¹⁸, które zobowiązało ministra aprowi-

¹⁸ Dz. U. 1947, nr 55, poz. 296. Weszło w życie z mocą obowiązującą od 1 lipca 1947 r. Projekt tego rozporządzenia (oraz rozporządzenie wykonawcze do ustawy z 3 VI 1947 r. o nadzorze nad wymiarem i poborem podatku gruntowego) przygotował – z polecenia Wydziału Ekonomicznego KC PPR – A. Mierzwiński, który następnie został powołany na stanowisko głównego pełnomocnika rządowego do spraw podatku gruntowego. Warto też zaznaczyć, że A. Mierzwiński otrzymał polecenie przygotowania owych projektów jeszcze przed opublikowaniem ustawy. AAN KC PPR, sygn. 295/XI/448, s. 23.

Zob. też rozporządzenia Rady Ministrów o zmianie rozporządzenia Rady Ministrów z 9 VII 1947 r. o obowiązku uiszczenia przez niektóre gospodarstwa rolne podatku gruntowego w ziemiopłodach: z 27 X 1947 r. (Dz. U. 1947, nr 70, poz. 430) oraz 23 II 1948 r. (Dz. U. 1948, nr 12, poz. 96).

R. Langrod pisał ówczesnie, iż ustawodawca przewidując potrzebę odstąpienia od zasady płatności podatku w formie pieniężnej, na rzecz płatności w naturze, kierował się względami „koniunktury ekonomicznej i aprowizacyjnej” oraz dążeniem do „ułatwienia poboru podatku i jego zapłaty przez podatnika”. R. Langrod, *Skarbowość polska w nowym ustroju. Część pierwsza. Podatki państwowe i komunalne*, Łódź 1947, s. 166. R. Winiewska stwierdzając, iż w państwach nowoczesnych podatki naturalne są „w zasadzie anachronizmem”, dostrzega jednocześnie uwarunkowania, które uzasadniały zastosowanie płatności podatku gruntowego częściowo w ziemiopłodach: niedostateczna podaż żywności, spadek wartości pieniądza i efektywności podatków pieniężnych spowodowany wzrostem cen, oraz dopiero „organizacyjne” stadium organizacji handlu społecznionego między miastem i wsią. R. Winiewska, *Obciążenia podatkowe gospodarstw chłopskich w Polsce w latach 1944 – 1955*, s. 47. S. Lindberg (zastępca głównego pełnomocnika rządowego do spraw podatku gruntowego) wyjaśniał, iż decyzja o wprowadzeniu obowiązku uiszczenia podatku gruntowego częściowo w ziemiopłodach, była podyktowana przede wszystkim koniecznością zagwarantowania ludności miejskiej artykułów spożywczych – w obrocie reglamentowanym – po cenach nadającym jej zarobkom charakter płac realnych. S. Lindberg, *O nowej formie podatku gruntowego*, „Gospodarka Planowa” 1947, nr 19, s. 775. W 1950 r. dodał, że równie ważnym powodem wprowadzenia obowiązku uiszczenia części podatku gruntowego w ziemiopłodach była

zacji do powołania głównego pełnomocnika rządowego dla spraw podatku gruntowego. Nadto rozporządzenie stanowiło, że główny pełnomocnik rządowy może określić: 1/ równoważniki zamienne pszenicy i jęczmienia za żyto oraz warunki uiszczania podatku gruntowego w ziemiopłodach pszenicą lub jęczmieniem zamiast żytem; 2/ kategorie podatników i warunki, pod którymi uiścić mogą w gotówce równowartość podatku gruntowego w ziemiopłodach; 3/ ulgi przyznawane podatnikom w przypadku przedterminowego uiszczenia podatku w ziemiopłodach; 4/ tryb postępowania przy pobieraniu podatku gruntowego w ziemiopłodach; 5/ tryb przedkładania sprawozdań z wymiaru i poboru podatku gruntowego. Zastrzeżono jednocześnie, że wykonując uprawnienia określone w pkt 2 i 5, główny pełnomocnik działa w porozumieniu z Ministerstwem Skarbu¹⁹.

konieczność „przyciągnięcia zamożniejszej części wsi do realnych świadczeń na rzecz państwa, zahamowania wzbogacenia się pośredniej warstwy na wsi kosztem mas pracujących miasta i ograniczenia możliwości przednówkowej spekulacji zbożem przez bogaczy wiejskich”. S. Lidberg, *Zarys systemu podatkowego Polski Ludowej na wsi*, „Finanse” 1950, nr 1, s. 64. Argumenty te akcentuje też N. Gajl, [w:] *Rozwój konstrukcji podatku gruntowego*, „Państwo i Prawo” 1956, nr 12, s. 1004. A. Hanusz podkreśla, że ustanowienie zapłaty części podatku gruntowego w ziemiopłodach miało nadto: 1/ ograniczyć wydatki państwa ponoszone w związku z reglamentowanym obrotem artykułami spożywczymi (stosunek ceny wolnorynkowej zboża, płaconej przez państwo za zboże kupowane na zaopatrzenie ludności w trybie aprowizacji reglamentowanej, do ceny przyjmowanej przy obliczeniu podatku, kształtował się przed żniwami 1947 r., jak 3:1, a nawet 4:1); 2/ zwiększyć i urealnić ciężar ekonomiczny podatku gruntowego; 3/ przeciwdziałać: zjawiskom tezauryzacji płodów rolnych, nasilającej się w owym czasie spekulacji zbożem oraz poważnym wahaniom cen zagrażającym dezorganizacją rynku. A. Hanusz, *Polityka podatkowa w zakresie różnicowania obciążeń dochodów rolniczych w Polsce*, Lublin 1996, s. 57.

¹⁹ Zob. też zarządzenia głównego pełnomocnika rządowego do spraw podatku gruntowego: z 7 X 1947 r. wydane w porozumieniu z Ministerstwem Skarbu w sprawie określenia kategorii podatników i warunków, pod jakimi uiścić mogą równowartość podatku gruntowego w ziemiopłodach – w gotówce (Mon. Pol. 1947, nr 134, poz. 835), z 31 XII 1947 r. wydane w porozumieniu z Ministerstwem Skarbu w sprawie określenia kategorii podatników i warunków pod jakimi mogą uiścić równowartość podatku gruntowego w ziemiopłodach – w gotówce (Mon. Pol. 1948, nr 24, poz. 97), z 15 IX 1947 r. w sprawie warunków uiszczania podatku gruntowego w ziemiopłodach pszenicą lub jęczmieniem zamiast żytem, oraz w sprawie okre-

III

Przypomnijmy, że ustawa z 3 VI 1947 r. o nadzorze nad wymiarem i poborem podatku gruntowego²⁰ (art. 8) przyznała pełnomocnikom rządowym prawo powoływania poborców społecznych, wskazując jednocześnie, że mają się oni rekrutować przede wszystkim spośród członków rad narodowych oraz organizacji społecznych działających w środowisku wiejskim. Z kolei art. 10 ustawy zapowiadał, że rozporządzenie ministrów administracji publicznej i ziem odzyskanych, wydane w porozumieniu z ministrami skarbu oraz aprowizacji

ślenia równoważników zamiennych pszenicy i jęczmienia za żyto (Mon. Pol. 1947, nr 130, poz. 812), z 15 XII 1947 r. w sprawie warunków uiszczenia podatku gruntowego w ziemiopłodach owsem zamiast żytem oraz określenia równoważnika zamiennego owsa za żyto (Mon. Pol. 1948, nr 12, poz. 52).

W 1948 r. obowiązek uiszczenia przez niektóre kategorie gospodarstw rolnych podatku gruntowego w ziemiopłodach ustanowiło rozporządzenie Rady Ministrów z 14 IV 1948 r.; Dz. U. 1948, nr 25, poz. 169. Zob. też zarządzenia głównego pełnomocnika rządowego do spraw podatku gruntowego: z 30 VII 1948 r. w sprawie określenia równoważników zamiennych żyta oraz warunków uiszczania tymi równoważnikami podatku gruntowego w ziemiopłodach (Mon. Pol. 1948, nr A-70, poz. 605), z 22 IX 1948 r. wydane w porozumieniu z Ministerstwem Skarbu w sprawie określenia kategorii podatników i warunków, pod jakimi uiścić mogą równowartość podatku gruntowego w ziemiopłodach – w gotówce (Mon. Pol. 1948, nr A-76, poz. 679), z 7 X 1948 r. w sprawie ustalenia ziemniaków jako równoważników zamiennych żyta oraz określenia warunków uiszczenia ziemniakami podatku gruntowego (Mon. Pol. 1948, nr A-76, poz. 680).

W 1949 r. obowiązek uiszczenia przez niektóre kategorie gospodarstw rolnych podatku gruntowego w ziemiopłodach ustanowiło rozporządzenie Rady Ministrów z 19 II 1949 r.; Dz. U. 1949, nr 11, poz. 67. Zob. też zarządzenia głównego pełnomocnika: zarządzenie głównego pełnomocnika rządowego do spraw podatku gruntowego: z 20 VII 1949 r. w sprawie określenia kategorii podatników i warunków, pod jakimi uiścić mogą równowartość podatku gruntowego w ziemiopłodach – w gotówce (Mon. Pol. 1949, nr A-51, poz. 721), z 29 X 1949 r. w sprawie określenia kategorii podatników i warunków, pod jakimi uiścić mogą równowartość podatku gruntowego w ziemiopłodach – w gotówce (Mon. Pol. 1949, nr A-87, poz. 1079), z 30 VII 1949 r. w sprawie określenia równoważników zamiennych oraz warunków uiszczenia tymi równoważnikami podatku gruntowego w ziemiopłodach (Mon. Pol. 1949, nr A-55, poz. 752), z 28 X 1949 r. w sprawie ustalenia ziemniaków jako równoważników zamiennych żyta oraz określenia warunków uiszczenia ziemniakami podatku gruntowego (Mon. Pol. 1949, nr A-102, poz. 1206).

²⁰ Dz. U. 1947, nr 43, poz. 224.

miało ustalić sposób i tryb powoływania poborców społecznych, zakres ich działania oraz sposób wynagrodzenia

Rozporządzenie z 15 VII 1947 r. w sprawie nadzoru nad wymiarem i poborem podatku gruntowego²¹ (§ 5) zobowiązywało już tylko głównego pełnomocnika rządowego (działającego w porozumieniu z Ministerstwami Skarbu, Administracji Publicznej i Ziem Odzyskanych) do powołania poborców społecznych z owego grona, „w ilości zależnej od warunków lokalnych”. Zapowiadało też, że poborcy społeczni otrzymają premie (w zależności od wykonania planu) oraz diety i zwrot kosztów podróży, w wysokości ustalonej przez głównego pełnomocnika. Stanowiło też wyraźnie, iż poborcy społeczni stanowią aparat pomocniczy powiatowych pełnomocników rządowych przy poborze podatku gruntowego. Jeśli traktować owe rozporządzenie jako materializację m.in. delegacji zawartej w artykule 10 ustawy z 3 VI 1947 r. o nadzorze nad wymiarem i poborem podatku gruntowego, to należy zauważyć, że – w części dotyczącej poborców społecznych – była ona niepełna. W szczególności nie ustaliło bowiem zakresu działania poborców społecznych, a w kwestii określenia sposobu i trybu ich powołania było zbyt lakoniczne.

Powołując się na art. 8 ustawy i § 5 główny pełnomocnik wydał 1 VIII 1947 r. – w porozumieniu z Ministerstwami: Skarbu, Administracji Publicznej i Ziem Odzyskanych – zarządzenie w sprawie trybu powoływania poborców społecznych dla podatku gruntowego, zakresu ich działania oraz sposobu wynagrodzenia²². Utraciło ono moc obowiązującą z dniem 15 VIII 1947 r., w związku z wejściem w życie niepublikowanego zarządzenia głównego pełnomocnika z 10 VIII 1948 r., wydanego w porozumieniu z Ministerstwami: Skarbu, Administracji Publicznej i Ziem Odzyskanych w sprawie trybu powoływania gminnych delegatów społecznych dla podatku gruntowego, zakresu ich działania oraz sposobu wynagrodzenia²³. Należy zatem zauważyć, że główny pełnomocnik określając w owych zarządzeniach za-

²¹ Rozporządzenie ministrów: administracji publicznej, ziem odzyskanych, aprowizacji i skarbu z 15 VII 1947 r. w sprawie nadzoru nad wymiarem i poborem podatku gruntowego; Dz. U. 1947, nr 55, poz. 300.

²² Mon. Pol. 1947, nr 130, poz. 811.

²³ AAN GP, sygn. 4, s. 100-104.

kres działania poborców społecznych (gminnych delegatów społecznych) wykroczył poza ramy upoważnienia zawartego w § 5 rozporządzenia z 15 VII 1947 r.

Zarządzenie głównego pełnomocnika z 1 VIII 1947 r. przewidywało, że poborców społecznych dla poszczególnych gmin powołują wojewódzcy pełnomocnicy, na wniosek powiatowych pełnomocników, którzy mieli wskazywać kandydatów przede wszystkim spośród członków gminnych rad narodowych oraz Związku Samopomocy Chłopskiej i Związku Młodzieży Wiejskiej „Wici”, w porozumieniu z przewodniczącymi powiatowych rad narodowych.

Zasadniczo dla każdej gminy powoływano jednego poborcę społecznego. Zarządzenie zakładało jednocześnie, że „w zależności od warunków lokalnych”, główny pełnomocnik ustali – na wniosek wojewódzkich pełnomocników – gminy, w których należy powołać dwóch lub trzech poborców społecznych.

Bezpośrednio po powołaniu poborca społeczny otrzymywał od wojewódzkiego pełnomocnika pismo delegujące i w terminie 3 dni miał się zgłosić do terytorialnie właściwego powiatowego pełnomocnika.

Zgodnie z § 6 zarządzenia poborcy społeczni obowiązani byli: 1/ ujawniać gospodarstwa rolne oraz osoby podlegające podatkowi gruntowemu z tytułu posiadania gospodarstwa rolnego, a uchylające się od opodatkowania lub opodatkowane w niedostatecznej wysokości; 2/ wykrywać majątek osób uchylających się od uiszczania należnego podatku. W toku dochodzeń zmierzających do ustalenia tych okoliczności poborca społeczny powinien „wyrobić sobie ogólne pojęcie” o rozmiarach gospodarstwa rolnego, jego rodzaju, o stanie rodzinnym podatnika i o „nadzwyczajnych okolicznościach” wpływających na zdolność płatniczą podatnika korzystającego lub ubiegającego się o ulgi podatkowe.

Nadto poborcy społeczni uprawnieni byli w szczególności, do uczestniczenia w następujących czynnościach władz podatkowych: 1/ inkasowanie należności podatkowych; 2/ dokonywaniu czynności egzekucyjnych; 3/ dokonywanie tymczasowego zajęcia i „wzięcie w przechowanie” zajętych przedmiotów. Zarządzenie wyraźnie podkreślało, że dla wykonywania owych czynności przez poborców spo-

łecznych, konieczny był współdziałanie przedstawiciela władzy wymiarowej (zarządu gminnego) lub sołtysa gromady.

W trakcie realizacji swych zadań poborcy społeczni mieli prawo dokonywać takich czynności, przewidzianych dla przedstawicieli władzy wymiarowej, jak: 1/ oględziny gospodarstw rolnych i zabudowań; 2/ zadawanie pytań podatnikom w sprawach mających znaczenie dla ustalenia podstawy opodatkowania; 3/ przeglądanie ksiąg, dokumentów i innych zapisków odnoszących się do prowadzenia gospodarstwa rolnego, a ujawnionych u podatnika. Służyło im też prawo sporządzania notatek w toku dokonywania czynności.

Na podstawie § 10 omawianego zarządzenia poborcy społeczni mieli prawo – w związku z ustaleniami dokonanymi w trakcie realizacji przewidzianych dlań czynności – przedkładać powiatowemu pełnomocnikom wnioski (według ustalonego wzoru) o ustalenie wysokości podstawy opodatkowania dla oznaczonego podatnika, zgodnie z ujawnionym „materiałem faktycznym”, który należało przedstawić w uzasadnieniu²⁴. Powiatowy pełnomocnik miał zaś „spowodować” dostosowanie wymiaru podatku, względnie przeprowadzenie jego poboru „zgodnie z ujawnionym materiałem faktycznym”.

Poborcy społeczni podlegali powiatowemu pełnomocnikowi. Działali na podstawie jego instrukcji i obowiązani byli podporządkować się wskazówkom i zarządzeniom, wydawanym przez bezpośrednio lub za pośrednictwem pracowników biura powiatowego pełnomocnika.

Powiatowy pełnomocnik sporządzał miesięczne plany pracy poborców społecznych, omawiane w trakcie comiesięcznych konferencji poborców społecznych, organizowanych z udziałem powiatowego inspektora samorządowego i przedstawiciela urzędu skarbowego.

Omawiane zarządzenie stanowiło, iż poborcy społeczni przeprowadzają swoje czynności w czasie „najdogodniejszym” ze względu na

²⁴ W załączonym wzorze owego wniosku czytamy m.in.: „Opierając się na wynikach przeprowadzonych przeze mnie dochodzeń wnoszę o wydanie zarządzenia wznowienia postępowania podatkowego i zmiany wymiaru z uwagi na to, że moim zdaniem przeciętna przychodowość tego gospodarstwa wynosi ... q żyta i że zachodzą (nie zachodzą) następujące warunki, uzasadniające zastosowanie (nie uzasadniającego zastosowania) ulg, przewidzianych w dekreście o podatkach komunalnych”.

możliwość osiągnięcia „dodatnich” rezultatów pracy i nie są związani urzędowymi godzinami pracy.

Poborcy społeczni obowiązani byli sporządzić szczegółowy protokół z przeprowadzonych czynności (według ustalonego wzoru), w którym należało zaznaczyć w szczególności: kto, kiedy, gdzie i jakich czynności dokonał, kto był przy tym obecny w charakterze władz współdziałających i osób „interesowanych”, co i w jaki sposób ustalono. Protokół powinni podpisać poborca społeczny i przedstawiciel władzy wymiarowej lub sołtys gromady.

Powiatowy pełnomocnik zobowiązany był prowadzić wykaz czynności poborców społecznych (według ustalonego wzoru) i przedkładać wojewódzkiemu pełnomocnikowi (w terminie do dnia 10 każdego miesiąca) sprawozdanie o czynnościach poborców społecznych w ubiegłym miesiącu (według ustalonego wzoru), który z kolei kierował do głównego pełnomocnika sprawozdania miesięczne, obejmujące czynności poborców społecznych w całym województwie.

Omawiane zarządzenie głównego pełnomocnika ustaliło wysokość wynagrodzenia (premii) poborców społecznych za każdy przepracowany dzień w kwocie 100 zł – „przy wykonaniu planu pracy”. Za przepracowany dzień pracy rozumiano wykonywanie obowiązków, związanych ze stanowiskiem poborca społecznego, przynajmniej przez 7 godzin w ciągu doby. W przypadku przekroczenia miesięcznego planu pracy poborcy społeczni mieli otrzymywać dodatek, w wysokości (ustalanej przez wojewódzkiego pełnomocnika, na wniosek powiatowego pełnomocnika) od 100% do 200% miesięcznego wynagrodzenia. Wynagrodzenie (premie) poborców społecznych wypłacał właściwy urząd skarbowy (do dnia 11 każdego miesiąca – za miesiąc ubiegły – na podstawie listy sporządzonej przez powiatowego pełnomocnika). W razie podróży służbowej lub delegacji poborca społecznego do miejscowości położonej poza gminą, w której znajdowało się jego stałe miejsce zamieszkania, przysługiwały mu diety, zwrot kosztów przejazdu i noclegu, wypłacane na zasadach przewidzianych dla funkcjonariuszy państwowych.

Zwracając się do wojewódzkich pełnomocników w dniu 10 VII 1947 r. główny pełnomocnik podkreślał, iż poborcy społeczni powinni być powołani z chwilą rozpoczęcia wymiaru podatku gruntowego,

bowiem „muszą skontrolować, czy podatek gruntowy został wymierzony sprawiedliwie”²⁵.

Nie czekając na publikację zarządzenia w sprawie trybu powoływania poborców społecznych dla podatku gruntowego, zakresu ich działania oraz sposobu wynagradzania (ukazało się dopiero 28 X 1947 r.), główny pełnomocnik już w dniu 31 VII 1947 r. przesłał tekst zarządzenia wojewódzkim i powiatowym pełnomocnikom, w formie załącznika do okólnika w sprawie wymiaru i poboru podatku gruntowego na rok 1947²⁶. Akcentując postanowienie owego zarządzenia zobowiązujące powiatowych pełnomocników do przedstawienia wojewódzkim pełnomocnikom kandydatów na poborców społecznych, główny pełnomocnik kładł nacisk, by wytypować ich w porozumieniu z przewodniczącymi powiatowych rad narodowych „i miejscowymi organizacjami politycznymi”, podkreślając zarazem, iż „winni być” członkami powiatowej lub gminnych rad narodowych, względnie Związku Samopomocy Chłopskiej lub Związku Młodzieży Wiejskiej „Wici”. Przypomnijmy, że owe zarządzenie nie przewidywało porozumiewania się powiatowych pełnomocników z organizacjami politycznymi; a nadto wymieniając środowiska społeczne i polityczne z których należało rekrutować kandydatów na poborców społecznych poprzedzało je słowami „przede wszystkim” oraz nie wskazywało wśród nich członków powiatowej rady narodowej.

Przesyłając w dniu 31 VII 1947 r. wojewódzkim i powiatowym pełnomocnikom tekst owego zarządzenia główny pełnomocnik podkreślał także, iż poborcy społeczni winni być powołani w terminie do 10 VIII 1947 r., aby mogli wziąć czynny udział w zakończeniu akcji wymiaru podatku gruntowego na rok 1947. Na podstawie ustaleń z kontroli działalności władz wymiarowych oraz wniosków sporządzonych przez poborców społecznych, powiatowi pełnomocnicy mieli bowiem „wpłynąć” na zarządy gminne – przed doręczeniem podatnikom nakazów płatniczych – „w kierunku” rewizji wymiarów nie od-

²⁵ AAN GP, sygn. 17, s. 46.

²⁶ *Podatek gruntowy (ustawy, dekrety, rozporządzenia wykonawcze, zarządzenia, instrukcje, okólniki i pisma okólne – wyjaśnienia)*. Zebrał, opracował i wstępem opatrzył S. Lindberg, zastępca głównego pełnomocnika rządowego do spraw podatku gruntowego, Warszawa 1949, s. 148-149.

powiadających faktycznemu stanowi rzeczy, lub niezgodnych z obowiązującymi przepisami. Główny pełnomocnik polecił zwrócić szczególną uwagę na wymiar podatku w ziemiopłodach w stosunku do tych gospodarstw rolnych, które nie uiściły podatku gruntowego za rok 1946 w terminie do 1 IX 1947 r., lub zaliczki na podatek gruntowy na rok 1947 w terminie do dnia 15 IX 1947 r. i w związku z tym zobowiązane były do uiszczenia dodatkowej części, bądź całości podatku gruntowego w ziemiopłodach²⁷.

Wyjaśniając wojewódzkim pełnomocnikom pozycję ustrojową poborców społecznych, główny pełnomocnik podkreślał, iż „równoważy się” ona z instytucją lustratora społecznego²⁸. Wskazywał, że „jest on przedstawicielem powiatowego pełnomocnika w gminie”, uczestniczy w wymiarze i poborze podatku gruntowego, a kompetencje te wypły-

²⁷ Na podstawie § 4 rozporządzenia Rady Ministrów z 9 VII 1947 r. o obowiązku uiszczenia przez niektóre gospodarstwa rolne podatku gruntowego w ziemiopłodach; Dz. U. 1947, nr 55, poz. 296.

²⁸ Lustratorów społecznych, którym powierzono istotne zadania i uprawnienia w zakresie ujawniania osób uchylających się od opodatkowania, ustalania obowiązku podatkowego oraz poboru podatków ustanowiono w 1947 r., jako jeden z podmiotów uczestniczących w realizacji polityki ograniczania i wypierania podmiotów sektora prywatnego z życia gospodarczego, którą rozpoczęła „bitwa o handel”. Regulamin współdziałania obywatelskich komisji podatkowych i lustratorów społecznych z urzędami skarbowymi (rewizyjnymi) oraz organami ochrony skarbowej (Dz. Urz. MS 1947, nr 16, poz. 188) stanowił natomiast, iż powołano ich, podobnie jak obywatelskie komisje podatkowe, do współdziałania z władzami podatkowymi „w celu realizacji zasady powszechności, równomierności, sprawiedliwości i realności opodatkowania w zakresie podatków bezpośrednich (...)”. W szczególności ustawa o obywatelskich komisjach podatkowych i lustratorach społecznych (Dz. U. 1947, nr 43, poz. 219) postawiła lustratorom społecznym następujące zadania: 1/ współdziałanie z urzędami skarbowymi (rewizyjnymi) i ochroną skarbową w ujawnianiu osób uchylających się od opodatkowania lub trudniących się nielegalnymi procedurami zarobkowymi; 2/ współdziałanie z urzędami skarbowymi (rewizyjnymi) w poborze podatków i danin; 3/ zbieranie i komunikowanie pisemnie urzędowi skarbowemu (rewizyjnemu) wszelkich danych, mogących mieć wpływ na ustalenie i rozmiar obowiązku podatkowego oraz na pobór ustalonych zobowiązań podatkowych. Zob. A. Witkowski, *Czynnik przy urzędach skarbowych, urzędach rewizyjnych i izbach skarbowych w Polsce w latach 1944 – 1950*, Rzeszów 2001, s. 89-119.

wają z dekretu z 16 V 1946 r. o postępowaniu podatkowym, który „uprawnia każdego obywatela do kontroli wymiaru”²⁹.

W piśmie z 8 VIII 1948 r. do Wydziału Ekonomicznego KC PPR główny pełnomocnik uskarżał się, że przedstawiciele Ministerstwa Skarbu, „przyczepili się” do użytego w ustawie terminu „poborca społeczny” i zgadzali się jedynie na ich udział w akcji poboru podatku. Zauważył, iż oznacza to „degradowanie” poborca społecznego do roli pomocnika organu egzekucyjnego i pozbawia tym samym powiatowych pełnomocników aparatu pomocniczego w gminach. Główny pełnomocnik słusznie podkreślał, że z całokształtu postanowień oraz celu ustawy z 3 VI o nadzorze nad wymiarem i poborem podatku gruntowego wynika „zupełnie inny”, szerszy charakter zadań poborców społecznych³⁰. Nowelizacja ustawy w kwietniu 1948 r. m.in. określiła dotychczasowych poborców społecznych mianem gminnych delegatów społecznych, lepiej oddającym charakter i zakres ich czynności w akcji wymiaru i poboru podatku gruntowego.

W trakcie „odprawy” w Ministerstwie Aproprowiacji w dniu 4 VIII 1947 r., wojewódzcy pełnomocnicy przedstawiali wyniki swych działań na rzecz powołania poborców społecznych, sygnalizując jednocześnie napotkane trudności. Wojewódzki pełnomocnik w Lublinie poinformował, że starostowie w województwie lubelskim uważają za „niepożądane” angażowanie poborców społecznych do akcji wymiaru i poboru podatku gruntowego, która na szczeblu gminnym powinna być powierzona w całości wójtom. W niektórych powiatach województwa gdańskiego powołani poborca społeczni rekrutowali się z miast i nie znali w dostatecznym stopniu „stosunków lokalnych”, co uniemożliwiało należyte wykonywanie powierzonych im zadań. Zostali zatem odwołani, a nowych powołano już „z miejscowego elementu”. Z kolei wojewódzki pełnomocnik w wojewódzki pełnomocnik w Łodzi oświadczył, iż jego zdaniem na poborców społecznych „najlepiej nadają się sołtysi”. Odnosząc się do tej wypowiedzi zastępca głównego pełnomocnika podkreślił, iż poborca społeczny nie może być zastąpiony przez „poborcę zawodowego” lub sołtysów, tym bar-

²⁹ AAN, GP, sygn. 17, s. 67.

³⁰ AAN, KC PPR WE, sygn. 295/XI/48, s. 24.

dziej, że zdecydowano iż jeden poborca społeczny przypada na całą gminę, a sołtysów w gminie jest kilku. Oznajmił zarazem, iż w związku z powszechnym brakiem operatów katastralnych, poborcom społecznym należy powierzyć przede wszystkim zadanie poszukiwania informacji o gospodarstwach rolnych uchylających się od opodatkowania, lub opodatkowanych w niedostatecznej wysokości. Wojewódzki pełnomocnik w Białymstoku informował, że poborców społecznych zaangażowano jedynie w sześciu powiatach. W pozostałych zaś kandydaci wytypowani przez rady narodowe nie objęli stanowisk, ze względu na stan bezpieczeństwa. Najtrudniejsza sytuacja była w powiecie łomżyńskim, gdzie w trakcie jednego z zebrań propagandowych na rzecz akcji wymiaru i poboru podatku gruntowego zginęli starosta powiatowy, przewodniczący powiatowej rady narodowej oraz ich szofer, a powiatowy pełnomocnik tylko dzięki przypadkowi ocalał swe życie³¹.

Wojewódzki pełnomocnik w Kielcach informując we wrześniu 1947 r. o powołaniu poborców społecznych we wszystkich gminach przewidywał zarazem, że nie spełnią oni pokładanych nadziei na poprawienie błędów i niedociągnięć w zakresie wymiaru podatku gruntowego. Podkreślał, że dotychczas odnotowano „minimalną” aktywność poborców społecznych w tym zakresie, nie tylko z powodu niedostatecznego jeszcze przygotowania fachowego, ale również ze względu na „poczucie solidarności” z podatnikami ze swej gminy³².

W dniu 20 VIII 1947 r. wojewódzki pełnomocnik w Gdańsku napisał, że poborcy społeczni powołani zostali spośród „najgodniejszych zaufania” członków rad narodowych oraz związków i organizacji wiejskich. Procedura ich powołania przekroczyła wymogi stawiane przez prawo. Kandydaci uzyskiwali bowiem akceptację „czynników politycznych” oraz zostali zatwierdzeni przez starostów. Jednak już we wrześniu 1947 r. wojewódzki pełnomocnik w Gdańsku uskarżał się na liczne rezygnacje ze stanowisk poborców społecznych³³.

³¹ AAN, GP, sygn. 17, s. 53-61.

³² AAN, GP, sygn. 43, s. 73.

³³ AAN, GP, sygn. 11, s. 29.

W trakcie zjazdu wojewódzkich pełnomocników w dniach 5 i 6 września 1947 r. poinformowano, iż na terenie całego kraju powołano dotychczas około 3000 poborców społecznych. Wszyscy pełnomocnicy uskarżali się natomiast na brak kredytów na wypłacanie premii dla poborców społecznych³⁴. Wojewódzki pełnomocnik w Kielcach zawiadamiając o skompletowaniu aparatu poborców społecznych, zauważył jednocześnie, że w większości gmin nie wywiązują się ze swoich zadań, bowiem nie wykazują zainteresowania akcją wymiaru i poboru podatku gruntowego³⁵. Wojewódzki pełnomocnik w Poznaniu zwrócił uwagę, iż kandydaci na poborców społecznych niechętnie przyjmują proponowane im stanowiska, wskazując na zbyt niskie wynagrodzenie, brak kart żywnościowych i prawa do ubezpieczenia społecznego.

W okresie od sierpnia do końca grudnia 1947 r. w całym kraju działało (w szczytowym momencie) 3 731 poborców społecznych, którzy przepracowali łącznie 153 439 dni, obejmując swymi czynnościami 1 806 157 podatników podatku gruntowego. Przeprowadzone przezeń czynności obejmowały: zbieranie informacji (359 475), lustracje gospodarstw (403 559), czynności egzekucyjne (130 435) i inne (266 507). W tym zestawieniu niepokojąco dużo czynności poborców społecznych przypadało na „inne” (23%), co sugeruje angażowanie ich – na szeroką skalę – do prac nieprzewidzianych w zarządzeniu z 11 VIII 1947 r. w sprawie trybu powoływania poborców społecznych dla podatku gruntowego, zakresu ich działania oraz sposobu wynagradzania. W omawianym okresie poborcy społeczni przedłożyli powiatowym pełnomocnikom 23 035 wniosków przewidzianych w § 10 owego zarządzenia, o ustalenie wysokości podstawy opodatkowania dla oznaczonego podatnika zgodnie z „materiałem faktycznym” przezeń ujawnionym. Owe wnioski poborców społecznych były podstawą decyzji władz wymiarowych, w następstwie których wzrosła kwota wymierzonego podatku o 19 578 349 zł i 504 084 kg żyta. Szczegółowe dane zawiera tabela 1. Owe rezultaty stanowiły 0,2%

³⁴ AAN KC PPR, sygn. 295/XI/448, s. 35.

³⁵ AAN, GP, sygn. 17, s. 25.

kwoty podatku gruntowego wymierzonej w gotówce (10 853 715 408 zł) i 0,1% kwoty wymierzonej w życie (446 161 000 kg)³⁶.

Spośród poborców społecznych biorących udział w akcji wymiaru i poboru podatku gruntowego w 1947 r. 775 należało do PPR, 420 – do PPS, 430 – do SL, 19 – do SD, 27 – do innych partii politycznych; 898 poborców społecznych deklarowało się jako bezpartyjni, 269 piastowało mandat radnego gminnej rady narodowej, 305 reprezentowało Samopomoc Chłopską, a 331 inne organizacje społeczne³⁷.

Oceniając przebieg akcji poboru podatku gruntowego w ziemiopłodach, w 1947 r., która zaowocowała większą od spodziewanej ilości zboża, główny pełnomocnik pisał (w notatce do Wydziału Ekonomicznego KC PPR), że było to możliwe „tylko dzięki pracy poborców społecznych”, mimo iż należycie spełnili oni swoją rolę jedynie w województwach: gdańskim, poznańskim, pomorskim i na ziemiach odzyskanych; zaś „zupełnie nie wypełnili zadania” w województwach krakowskim i białostockim. Podkreślał, że dzięki poborcom społecznym uniknięto stosowania przymusu w akcji poboru podatku, uniknięto wielu zadrażnień i sprostowano sporo niedokładności w postępowaniu wymiarowym. Zauważył jednocześnie, że poborcy społeczni byli „lekceważeni” przez aparat administracyjny, a chłopci, którzy kojarzyli ich początkowo z organem egzekucyjnym, w końcu jednak „przekonali się do nich”³⁸.

Wojewódzki pełnomocnik w Rzeszowie stwierdził, w piśmie z 20 I 1948 r. adresowanym do wszystkich pełnomocników powiatowych, że nie doceniają i nie wykorzystują należycie poborców społecznych. Wskazywał też, że nie można wiele oczekiwać od poborców społecznych, którym z opóźnieniem (nawet dwumiesięcznym) wypłaca się

³⁶ Kwota wymiaru podatku gruntowego wymierzonego w życie odzwierciedla stan w dniu 1 XI 1947 r., a w gotówce – w dniu 1 I 1948 r. AAN KC PPR, sygn. 295/XI/448, s. 70 i 71; AAN KC PPR, sygn. 295/XII/225, s. 2; AAN, GP, sygn. 31, s. 14.

³⁷ AAN KC PPR, sygn. 295/XI/448, s. 89a. Owa statystyka odzwierciedla sytuację, kiedy działało 3473 poborców społecznych.

³⁸ AAN KC PPR, sygn. 295/XII/225, s. 29-30.

należne diety, bądź przyznane premie. Ta sytuacja miała miejsce we wszystkich niemal powiatach³⁹.

W lutym 1948 r. w całym kraju działało 2 960 gminnych delegatów społecznych, którzy przepracowali w tym miesiącu 309 dni⁴⁰ objęli swymi czynnościami 1 934 081 podatników. Wykonane przezeń czynności obejmowały: zbieranie informacji (371 774), lustracje gospodarstw (375 136), czynności egzekucyjne (147 511) oraz „inne” (254 412)⁴¹.

IV

Dekret z 14 IV 1948 r. o zmianie ustawy z 3 VI 1947 r. o nadzorze nad wymiarem i poborem podatku gruntowego⁴² przemianował dotychczasowych poborców społecznych na gminnych delegatów społecznych. Nowa nazwa lepiej oddawała charakter i zakres ich czynności w akcji wymiaru i poboru podatku gruntowego. Dotychczasowa kojarzyła się bowiem jedynie z akcją egzekucyjną i nie dość wyraźnie odróżniała poborców społecznych od organów egzekucyjnych. Warto przypomnieć, że w lipcu 1947 r., w trakcie uzgodnień międzyresortowych odnośnie projektu zarządzenia w sprawie trybu powoływania poborców społecznych dla podatku gruntowego, zakresu ich działania oraz sposobu wynagradzania, przedstawiciele Ministerstwa Skarbu sprzeciwiali się nałożeniu na poborcę społecznego zadań innych, aniżeli udział w czynnościach poboru podatku, degradując go do roli pomocnika organu egzekucyjnego. Prezentując takie stanowisko podtrzymywali niejako swą niechęć, co do powołania aparatu pełnomocników rządowych do spraw podatku gruntowego, okazywaną podczas prac przygotowawczych nad projektami ustawy o nadzorze nad wy-

³⁹ Archiwum Państwowe w Rzeszowie (dalej: AP Rz), Wojewódzki pełnomocnik rządowy do spraw podatku gruntowego 1947 – 1950 (dalej: WP), sygn. 24, s. 1.

⁴⁰ W rozumieniu § 17 zarządzenia głównego pełnomocnika rządowego dla spraw podatku gruntowego z 1 VIII 1947 r. w sprawie trybu powoływania poborców społecznych dla podatku gruntowego, zakresu ich działania oraz sposobu wynagrodzenia.

⁴¹ AAN, GP, sygn. 78, s. 61.

⁴² Dz. U. 1948, nr 21, poz. 143.

miarem i poborem podatku gruntowego oraz rozporządzeń wykonawczych⁴³.

Jak już sygnalizowałem, z dniem 15 VIII 1948 r. weszło w życie zarządzenie głównego pełnomocnika w sprawie trybu powoływania gminnych delegatów społecznych dla podatku gruntowego, zakresu ich działania oraz sposobu wynagrodzenia, które uchyliło i zastąpiło zarządzenie z 1 VIII 1947 r. w sprawie trybu powoływania poborców społecznych dla podatku gruntowego, zakresu ich działania oraz sposobu wynagrodzenia. Zmieniono tryb powoływania gminnych delegatów społecznych, poszerzono zakres ich zadań i dobitniej podkreślono konieczność wykonywania ich zgodnie z ustalonym planem, oraz wzmocniono odpowiedzialność powiatowych pełnomocników za działalność gminnych delegatów społecznych. W szczególności:

- 1) szerzej określono bazę społeczną, z której mieli się rekrutować gminni delegaci społeczni. Dotychczasowe zarządzenie stanowiło, że kandydatów na gminnych delegatów społecznych wskazują powiatowi pełnomocnicy przede wszystkim spośród członków Związku Samopomocy Chłopskiej i Związku Młodzieży Wiejskiej „Wici” w porozumieniu z przewodniczącym powiatowej rady narodowej. W myśl nowego zarządzenia kandydaci mogli się rekrutować także spośród członków Związku Młodzieży Polskiej oraz innych organizacji (powiatowi pełnomocnicy wskazywali ich w porozumieniu z kierownictwem danej organizacji);
- 2) szerzej zakreślono zadania gminnych delegatów społecznych. Byli bowiem zobowiązani: a/ współdziałać z aparatem administracyjnym „w kierunku” właściwego obciążenia poszczególnych grup podatników, a w szczególności na rzecz: właściwego stosowania obowiązujących stawek podatkowych i przepisów o ulgach; ujawniania faktów fikcyjnego rozdrabniania gospodarstw; ustalania łącznego obszaru gruntów położonych w kilku gromadach (gminach) jednego powiatu, a należących do jednego podatnika; zapobiegania „nieuzasadnionemu przerzucaniu ciężarów podatkowych na gospodarstwa małe i śred-

⁴³ AAN KC PPR, sygn. 295/XI/448, s. 25-26.

- nio rolne”; b/ ujawniać gospodarstwa rolne podlegające podatkowi gruntowemu, a nieopodatkowane w ogóle lub niedostatecznie, oraz osoby posiadające takie gospodarstwa, a uchylające się od opodatkowania w całości lub części; c/ ujawniać władzom podatkowym majątek osób uchylających się od uiszczenia należnego podatku;
- 3) nowe zadania delegatów społecznych znalazły swe odzwierciedlenie w brzmieniu § 7 zarządzenia, w którym wyraźnie postanowiono, że gminni delegaci społeczni uprawnieni są do uczestniczenia w szczególności w następujących czynnościach władz podatkowych: a/ przeprowadzanie akcji wymiarowej; b/ inkasowanie należności podatkowych; c/ dokonywanie czynności egzekucyjnych; d/ dokonywanie tymczasowego zajęcia i wzięcia w przechowanie zajętych przedmiotów. Podtrzymano zarazem dotychczasowy wymóg, że przy wykonywaniu owych czynności przez gminnych delegatów społecznych konieczny jest współdziałanie przedstawiciela władzy wymiarowej lub sołtysa gromady;
 - 4) § 10 dotychczasowego zarządzenia stanowił, iż gminnym delegatom społecznym, w związku z dokonywaniem powierzonych im czynności, „służy prawo” przedkładania powiatowym pełnomocnikom wniosków o ustalenie wysokości podstawy opodatkowania dla oznaczonego podatnika, zgodnie z „materiałem faktycznym” przezeń ujawnionym. W § 10 nowego zarządzenia postanowiono, że w takiej sytuacji gminni delegaci społeczni „przedkładają” powiatowym pełnomocnikom owe wnioski, posługując się drukiem według ustalonego wzoru, względnie (czego nie przewidywało wcześniejsze zarządzenie) – zgłaszając je do protokołu w biurze powiatowego pełnomocnika;
 - 5) wyraźnie podkreślono, iż powiatowy pełnomocnik odpowiedzialny jest za właściwe wykonywanie przez gminnych delegatów społecznych powierzonych im zadań i czynności, oraz za nadzór i kontrolę nad ich działalnością. Z tego tytułu był obowiązany do „roztoczenia nad nimi opieki”, udzielenia im niezbędnej pomocy i dopilnowania wykorzystania ich wniosków. Powiatowy pełnomocnik miał obowiązek zwoływać co naj-

mniej 2 razy w miesiącu „konferencje” gminnych delegatów społecznych z udziałem powiatowego inspektora samorządowego, przedstawiciela urzędu skarbowego oraz przedstawicieli organizacji działających w środowisku wiejskim, celem złożenia sprawozdań, ustalenia planu pracy oraz udzielenia wskazówek i instrukcji. Dotychczasowe zarządzenie nakazywało zwoływać owe konferencje raz w miesiącu, celem omówienia planu pracy gminnych delegatów społecznych i nie przewidywało udziału w nich przedstawicieli organizacji działających w środowisku wiejskim;

- 6) podtrzymano dotychczasowe postanowienie, że gminni delegaci społeczni wykonują swe czynności w czasie najdogodniejszym ze względu na możliwość osiągnięcia „dodatnich” rezultatów pracy i nie są związani urzędowymi godzinami pracy. Dodano jednak, iż owe czynności należy wykonywać według ustalonego planu, na podstawie delegacji służbowej (według ustalonego wzoru), wystawionej przez powiatowego pełnomocnika, z oznaczonym czasem ważności;
- 7) podwyższono wysokość dziennego wynagrodzenia (premii) gminnych delegatów społecznych wykonujących ustalony plan pracy na 150 zł (a na terenie m.st. Warszawy i m. Łodzi – na 200 zł).

Zauważmy też, że omawiane zarządzenie nie przewidywało udziału gminnych delegatów społecznych w realizacji nowych zadań pełnomocników rządowych do spraw podatku gruntowego, określonych w rozporządzeniu ministra skarbu z 12 III 1948 r. w sprawie wykonania ustawy z 30 I 1948 r. o obowiązku społecznego oszczędzania⁴⁴,

⁴⁴ Rozporządzenie ministra skarbu z 12 III 1948 r. w sprawie wykonania ustawy z 30 I 1948 r. o obowiązku społecznego oszczędzania, wydane co do §§ 6, 8 ust. 1 i 4, 9, 11, 12, 13, 14, 16, ust. 1 i 3, 30 i 35 w porozumieniu z ministrami administracji publicznej i ziem odzyskanych, co do § 14 nadto w porozumieniu z ministrem aprowizacji, a co do § 39 ust. 2 w porozumieniu z ministrem rolnictwa i reform rolnych; Dz. U. 1948, nr 14, poz. 106.

Ustawę z 30 I 1948 r. o obowiązku społecznego oszczędzania (Dz. U. 1948, nr 10, poz. 74) uchwalono – jak deklarowano w art. 1 – celem: „a/ przyspieszenia procesu odbudowy kraju oraz b/ nadania właściwego kierunku inwestycjom indywidualnych

gospodarstw zgodnie z wytycznymi ogólnonarodowego planu gospodarczego”. Część podatników podatku dochodowego, gruntowego i od wynagrodzeń została zobowiązana do wnoszenia składek oszczędnościowych na wskazane fundusze (odpowiednio: A, B i C), w ramach Społecznego Funduszu Oszczędnościowego, na poczet ustalonych przez władze podatkowe rocznych wkładów oszczędnościowych. Obowiązek społecznego oszczędzania obciążał podatników podatku gruntowego, opłacających podatek od podstawy opodatkowania przekraczającej 60 q żyta (od 1949 r. – przekraczającej 80 q żyta). Roczne wkłady oszczędnościowe uczestników funduszu B – rolnictwa ustalało się w oparciu o wymiar podatku gruntowego, przez zastosowanie właściwej stawki oszczędnościowej, ustalonej corocznie rozporządzeniem Rady Ministrów (na wniosek ministra skarbu w porozumieniu z ministrem rolnictwa i reform rolnych). Uczestnicy Społecznego Funduszu Oszczędnościowego nie mogli swobodnie rozporządzać wpłaconymi kwotami. Mieli jedynie prawo ubiegać się o pożyczki inwestycyjne oraz korzystać ze zwolnień i zwrotów części wkładów oszczędnościowych w razie nadzwyczajnych, określonych w ustawie okoliczności. Począwszy od 1949 r. uczestnicy funduszu mogli wycofywać 5% wkładu oszczędnościowego obliczonego na koniec poprzedniego roku kalendarzowego. Omawiana ustawa ustanowiła również kary za naruszenie wprowadzonych nakazów i zakazów. Szczególnie ostro potraktowano przypadki użycia pożyczki inwestycyjnej ze Społecznego Funduszu Oszczędnościowego na cele niezgodne z jej przeznaczeniem (kara grzywny do wysokości trzykrotnej kwoty wydanej wbrew przeznaczeniu). Ustalanie wysokości rocznych wkładów oszczędnościowych, zawiadamianie uczestników o ustalonych rocznych wkładach, wzywianie do zapłaty, przyjmowanie wpłat i odprowadzanie zebranych na fundusz B SFO sum do właściwych komunalnych kas oszczędności należało do władz podatkowych (zarządów gminnych). Omawiane rozporządzenie ministra skarbu z 12 III 1948 r. stanowiło (§ 9), że: „Nad prawidłowym wykonaniem czynności władz podatkowych czuwają pełnomocnicy rządowi do spraw podatku gruntowego”, zaś w § 14 stwierdzało, iż „Główny Pełnomocnik oraz pełnomocnicy rządowi podlegają w zakresie czynności przekazanych im niniejszym rozporządzeniem Ministrowi Skarbu”.

Dekret z 14 IV 1948 r. o zmianie ustawy z 3 VI 1947 r. o nadzorze nad wymiarem i poborem podatku gruntowego ujmował już nowe zadania pełnomocników rządowych, nałożone nań przez rozporządzenie wykonawcze do ustawy z 30 I 1948 r. o obowiązku społecznego oszczędzania. Stanowił on, że do zakresu działania pełnomocników rządowych do spraw podatku gruntowego należy także nadzór nad ustalaniem i poborem rocznych wkładów oszczędnościowych na fundusz B SFO. Niezależnie od tak ogólnie ujętego, nowego zadania pełnomocników rządowych, dekrety przewidywał w szczególności, że decyzje władzy podatkowej o częściowym lub całkowitym zwolnieniu od obowiązku wniesienia rocznego wkładu oszczędnościowego, jak również decyzje o jego podwyższeniu (określone w ust. 3 art. 28 ustawy z 30 I 1948 r. o obowiązku społecznego oszczędzania) wymagają zatwierdzenia powiatowego pełnomocnika.

którym obciążono także podatników podatku gruntowego. Nie mniej jednak brali oni udział w akcji na rzecz „sprawiedliwego” ustalania wysokości rocznych wkładów oszczędnościowych, wnoszonych przez podatników podatku gruntowego na rachunek funduszu „B” – rolnictwa Społecznego Funduszu Oszczędnościowego, oraz w akcji egzekucyjnej likwidującej zaległości z tego tytułu. Zadania te realizowali na podstawie formułowanych co miesiąc przez głównego pełnomocnika „zestawienia zagadnień stojących przed aparatem wojewódzkich i powiatowych pełnomocników rządowych”⁴⁵.

Nowe, zwiększone zadania gminnych delegatów społecznych skłoniły wojewódzkiego pełnomocnika w Łodzi do stwierdzenia, iż odgrywają oni rolę „sejsmografu, sygnalizującego wszystkie niedociągnięcia władz wymiarowych, (...) niewłaściwe traktowanie podatników oraz fakty świadczące o konieczności stosowania ulg i interwencji na korzyść podatnika, (...) możliwość świadczeń ze strony podatników i pomagającego w realizacji słusznych i prawomocnych wymiarów”⁴⁶.

W następstwie analizy sprawozdań z wykonania planów pracy przez wojewódzkich pełnomocników w kwietniu 1948 r., główny pełnomocnik zauważył, że w „niektórych” województwach większość gminnych delegatów społecznych została odwołana, ze względu na „niewywiązywanie się” ze swoich obowiązków w 1947 r. Na ich miejsce powołani zostali nowi, którzy po przeszkoleniu „oddali znaczne usługi” w trakcie prac wymiarowych. Najtrudniejsza sytuacja

Przymusowy charakter społecznego oszczędzania, procedura wymiaru i poboru wkładów oszczędnościowych, niewielkie uprawnienia w zakresie dysponowania wpłaconymi sumami, upodabniały go w dużym stopniu do konstrukcji typu podatkowego. Analiza wielkości obciążenia uczestników funduszu B SFO i dalsze jego losy pozwalają zakwalifikować go do narzędzi stworzonych dla realizacji polityki redukcji dochodów gospodarstw rolnych typu kapitalistycznego, oraz przebudowy ustroju rolnego. Zob. I. Bolkowiak, *Obowiązek społecznego oszczędzania*, „Finanse” 1977, nr 6, s. 34-43; I. Bolkowiak, *Polityka finansowa w stosunku do gospodarki nieuspołecznionej i ludności w okresie wstępnego uprzemysłowienia w Polsce*, Warszawa 1978, s. 133-156; R. Winiewska, *op. cit.*, s. 57-63; A. Hanusz, *op. cit.*, s. 42-49.

⁴⁵ AAN, GP, sygn. 50, s. 1-14.

⁴⁶ AAN, GP, sygn. 63, s. 13.

w tym względzie panowała w powiecie Kamień, w województwie szczecińskim, obejmującym 13 gmin, gdzie działało ledwie 2 gminnych delegatów społecznych⁴⁷. Dwa miesiące później główny pełnomocnik napisał zaś, że na terenie całego kraju aparat gminnych delegatów społecznych „nie jest należycie zorganizowany”⁴⁸.

We wrześniu 1948 r. nastąpiły, jak pisał główny pełnomocnik, zwrócono uwagę na „oblicze socjalne” składu gminnych delegatów społecznych i w związku z tym odwołano „poważną” ich część, zarzucając im nierzetelne pełnienie obowiązków⁴⁹. Zauważył jednocze-

⁴⁷ AAN, GP, sygn. 51, s. 56.

⁴⁸ Tamże, s. 34.

⁴⁹ Zauważmy, że działo się to w okresie, gdy coraz silniej akcentowano potrzebę walki klasowej na wsi. L. Kurowski pisał, że sierpniowo-wrześniowe plenum KC PPR „dokonało kardynalnego zwrotu w naszej polityce podatkowej na wsi, różniczkując zagadnienie chłopstwa biednego i średniego z jednej strony oraz bogatego z drugiej strony”. L. Kurowski, *Reforma podatkowa 1949 r.*, „Państwo i Prawo” 1949, nr 12, s. 20-21. Z kolei H. Minc podkreślał, iż: „Niezależnie od reformy rolnej i od zasiedlenia Ziem Zachodnich, polityka rządu ludowego zmierzała i zmierza do ograniczania wzrostu elementów kapitalistycznych na wsi, do ograniczania i łagodzenia kapitalistycznego różniczkowania wsi. Osiąga się to przez politykę podatkową wymierzoną swym ostrzem głównie przeciwko kapitalistom wiejskim, przez politykę kredytową, która powinna być, choć często w praktyce nie jest, skierowana głównie dla gospodarstw biednych i średnich, przez politykę cen artykułów rolnych, zmierzającą do zapewnienia pracującej części wsi opłacalnych cen produktów rolnych, przez odpowiednią politykę rozdziału artykułów przemysłowych konsumpcyjnych, a zwłaszcza produkcyjnych, przez politykę zorganizowanego odpływu zbędnej ludności rolniczej, przede wszystkim z gospodarstw biedoty, ze wsi do przemysłu itd. (...) warunkiem rozwoju Demokracji Ludowej jest nie tylko wyparcie elementów kapitalistycznych, ale równocześnie przekształcenie gospodarki drobnotowarowej w gospodarkę socjalistyczną”. H. Minc, *Wytoczne w sprawie naszego ustroju gospodarczego i społecznego*, „Nowe Drogi” 1948, nr 10, s. 92-93. Referując w trakcie plenum KC PPR (w dniu 3 IX 1948 r.) zagadnienie walki klasowej na wsi, H. Minc nawoływał, aby „nie szczędzić wysiłków, by budzić świadomość klasową biedoty i średnich chłopów, by izolować od reszty wsi wiejskich bogaczy i wyzyskiwaczy, rozbijając kłamliwą legendę o rzekomej jedności wsi”. Wyjaśniał zarazem, że „za biednego chłopca uważamy takiego gospodarza, który nie może wyżyć z własnego gospodarstwa, któremu nie wystarcza własna ziemia, własny inwentarz i który musi zapożyczyć się, popadać w zależność, pracować na obcych, po to, żeby nie umrzeć z głodu. Oczywiście, że ta biedota, której (...) poczucie krzywdy i wyzysku jest najgłębsze, a poczucie konieczności zmiany obecnego położenia naj-

śnie, że nie we wszystkich gminach zdołano obsadzić zwolnione stanowiska gminnych delegatów społecznych. Główny pełnomocnik podkreślał zarazem, że przy „należytych” doborze kandydatów i odpowiedniej organizacji pracy gminnych delegatów społecznych można oczekiwać ich aktywnej postawy. Dla potwierdzenia słuszności swego stanowiska posłużył się przykładem z województwa szczecińskiego, gdzie gminni delegaci społeczni wykryli (we wrześniu 1948 r.) 347 gospodarstw nieopodatkowanych, bądź opodatkowanych w niepełnej wysokości. Z drugiej strony zarzucał organom samorządowym w województwie warszawskim, że nie przywiązują należytej uwagi do in-

ostrzejsze (...) jest najbliższa klasie robotniczej, stanowi jej bezpośrednią oporę na wsi. (...) Za średniego chłopą uważamy takiego gospodarza, który w zasadzie może żyć z własnego gospodarstwa, z własnej ziemi, z własnego inwentarza i który nie ucieka się do wyzysku innych. Ten średni chłop jest ciągle i stale zagrożony, gdyż nieubłagane prawa rozwoju ekonomicznego rujną jego gospodarę. (...) rząd broni średniego chłopą, podnosi jego stan materialny, hamuje proces jego degradacji, ale powstrzymać tego procesu całkowicie i ostatecznie nie jest w stanie, dopóki trwa na wsi wyzysk kapitalistyczny (...). Walka o średniego chłopą, o wyrwanie go spod wpływu wyzyskiwaczy, o utrwalenie jego sojuszu z klasą robotniczą jest podstawową częścią walki klasowej na wsi. (...) Za kapitalistę wiejskiego uważamy tego, kto w ten czy inny sposób, w tej czy innej formie żyje z wyzysku innych chłopów, żyje z ich pracy (...)”. H. Minc, *Bieżące zadania Partii w zakresie polityki gospodarczej i społecznej na wsi*. „Nowe Drogi” 1948, nr 11, s. 158-160. W *deklaracji ideowej PZPR* (przyjętej na kongresie w 1948 r.) czytamy m.in., iż: „Demokracja ludowa musi złamać wyzysk na wsi mobilizując chłopów biednych i średnich do walki z wyzyskiwaczami. W tej walce klasa robotnicza i państwo musi poprzeć chłopów pracujących przez (...) oczyszczenie administracji państwowej i samorządowej na terenie wsi od kapitalistów wiejskich i ich zauszników i przerzucenie głównego ciężaru podatków na kapitalistów wiejskich”. *Podstawy ideologiczne PZPR*, Warszawa 1949, s. 139. W 1949 r. R. Zambrowski pisał z kolei m.in., iż: „W ścisłym związku ze wzmocnieniem klasowych elementów w polityce gospodarczej Państwa Ludowego na wsi oraz w związku ze wzrostem klasowej aktywności politycznej małorolnych i średniorolnych, znajduje się wzrost elementów gospodarki socjalistycznej w naszym rolnictwie (...) Wzrosła siła gospodarcza podstawowego elementu naszej ekonomiki socjalistycznej na wsi – domen państwowych, czyli tzw. PGR. (...) Zadanie obrony małorolnych i średniorolnych chłopów przed wyzyskiem bogaczy wiejskich, zadanie ograniczenia tych ostatnich – przez szereg lat będzie jeszcze górowało w naszej polityce.” R. Zambrowski, *Aktualne zadania na wsi*, „Nowe Drogi” 1949, nr 2, s. 85 i 98.

stytucji gminnych delegatów społecznych⁵⁰. Sytuacja ta odmieniła się radykalnie w październiku 1948 r. Gminni delegaci społeczni w województwie warszawskim, rekrutujący się z grona chłopów bezrolnych i małorolnych, ujawnili bowiem ok. 700 ha gruntów dotychczas nigdzie nie zaewidencjonowanych. Praktykowano też wstępne badanie przez gminnych delegatów społecznych wniosków o ulgi w podatku gruntowym oraz o zwolnienie (częściowe lub całkowite) z obowiązku wniesienia rocznego wkładu oszczędnościowego.

We wrześniu 1948 r. inspektorzy z biura głównego pełnomocnika podnosili, że w województwie olsztyńskim zarówno powiatowi pełnomocnicy, jak i inspektorzy z biura wojewódzkiego pełnomocnika nie przeprowadzają kontroli czynności wykazywanych w sprawozdaniach przez gminnych delegatów społecznych⁵¹.

Relacjonując udział gminnych delegatów społecznych (w październiku 1948 r.) w akcji poboru podatku gruntowego i składek na poczet rocznych wkładów oszczędnościowych, oraz rewizji decyzji w sprawie udzielonych podatnikom ulg i zwolnień, główny pełnomocnik podkreślił, że należycie wywiązała się oni ze swych obowiązków w województwach, w których dokonano reorganizacji składu osobowego tego aparatu pomocniczego powiatowych pełnomocników. Wskazał w szczególności na gminnych delegatów społecznych w województwach szczecińskim i rzeszowskim. W województwie rzeszowskim gminni delegaci społeczni, rekrutujący się ze środowiska „chłopów bezrolnych i małorolnych” ujawnili 700 ha gruntów dotychczas nigdzie nie ewidencjonowanych; nadto badali każdy wniosek o ulgi i zwolnienia w zakresie podatku gruntowego i obowiązku społecznego oszczędzania. Główny pełnomocnik uskarżał się zarazem, że na terenie „niektórych” województw (zwłaszcza olsztyńskiego) obsada stanowisk gminnych delegatów społecznych jest „płynna” i występują poważne trudności z oddelegowaniem do tych prac „aktywistów partyjnych”. Informował, że w województwie olsztyńskim sprawa

⁵⁰ AAN KC PPR, sygn. 295/XI/449, s. 52.

⁵¹ AAN, GP, sygn. 18, s. 143.

uzupełnienia składu gminnych delegatów społecznych jest „w trakcie załatwiania przez czynniki polityczne”⁵².

Nie dziwi zatem ocena działalności gminnych delegatów społecznych w województwie olsztyńskim, dokonana przez inspektora z Ministerstwa Skarbu (w styczniu 1949 r.), który stwierdził, iż „nie ma ona większego znaczenia”⁵³. Zgoła inną opinię o działalności gminnych delegatów społecznych prezentował w tym czasie wojewódzki pełnomocnik w Rzeszowie. Podsumowując akcję wymiaru podatku gruntowego na 1948 r. napisał bowiem o „wybitnej” w niej roli gminnych delegatów społecznych, dzięki ich znajomości terenu i stosunków lokalnych. Z tych względów praktykowano badanie przez gminnych delegatów społecznych zasadności wszystkich wniosków o ulgi, bądź umorzenie podatku gruntowego oraz o zwolnienia od obowiązku wniesienia rocznych wkładów oszczędnościowych.

Z danych z 1 X 1948 r. wynika, że na terenie wszystkich gmin (3248) miało działać 3296 gminnych delegatów społecznych. Z tego 277 stanowisk gminnych delegatów społecznych nie było obsadzonych. Z 3019 gminnych delegatów społecznych 1163 (38,5%) należało do PPR, 483 (16%) – do SL, 482 (16%) – do PPS, 21 (0,6%) – do SD, 46 (1,5%) – do innych partii, a 824 (27%) deklarowało się jako bezpartyjni. W tym gronie było m.in. 328 radnych gminnych rad narodowych i 257 członków „Samopomocy Chłopskiej”⁵⁴.

Jak już sygnalizowałem, niepokojąco dużą liczbę swych czynności gminnych delegatów ujmowano w sprawozdaniach w rubryce „inne”, co sugeruje angażowanie ich – na szeroką skalę – do prac nieprzewidzianych w zarządzeniu głównego pełnomocnika w sprawie trybu powoływania, zakresu działania oraz sposobu wynagradzania gminnych delegatów społecznych. Przykładem takich „innych” czynności, podejmowanych jeszcze w 1949 r., było sporządzanie przez gminnych delegatów społecznych (w województwie poznańskim) kopii rejestrów wymiarowych, wykładanych w urzędach gmin do publicznego wglądu⁵⁵.

⁵² AAN KC PPR, sygn. 295/XI/449, s. 84.

⁵³ AAN, GP, sygn. 16, s. 6.

⁵⁴ AAN KC PPR, sygn. 295/XI/448, s. 56a.

⁵⁵ AAN, GP, sygn. 58, s. 27.

Działalność gminnych delegatów społecznych ujmowana była także w comiesięcznych „zestawieniach zagadnień stojących przed aparatem wojewódzkich i powiatowych pełnomocników”, opracowywanych przez głównego pełnomocnika. Przykładowo, w listopadzie 1948 r., mieli oni brać udział w rewizji wymiaru podatku gruntowego na 1948 r. i ustalania wysokości rocznych wkładów oszczędnościowych dla uczestników funduszu B SFO⁵⁶. Z kolei w grudniu 1948 r. mieli oni: współdziałać w likwidacji zaległości z tytułu podatku gruntowego i wkładów oszczędnościowych na fundusz B SFO, współpracować ze społecznymi komitetami współdziałania do spraw podatku gruntowego i funduszu B SFO⁵⁷, uczestniczyć przy ustalaniu przychodowości gospodarstw i stosowaniu ulg przy wymiarze podatku gruntowego oraz zwolnień od obowiązku wniesienia rocznych wkładów oszczęd-

⁵⁶ AAN, GP, sygn. 50, s. 14.

⁵⁷ Jak pisał zastępca głównego pełnomocnika, były one związane z odpowiednimi radami narodowymi i działały w ramach ich uprawnień do kontroli rządowych samorządowych organów wykonawczych, zajmujących się wymiarem i poborem podatku gruntowego oraz ustalaniem wysokości wkładów oszczędnościowych dla uczestników funduszu „B” SFO. Miały one ingerować w wypadku stwierdzenia „odchyleń od właściwej linii” w trakcie przyznawania ulg podatkowych, „przeciwdziałając próbom uchylania się bogaczy wiejskich od opodatkowania”. Podkreślał, że uchwały społecznych komitetów współdziałania „przeniesione na teren władz administracyjnych” przez ich przedstawicieli (będących członkami komitetów, razem z reprezentantami rad narodowych, partii politycznych i organizacji społecznych), „pozbawiają decyzje władz administracyjnych charakteru biurokratycznego i nadają im właściwą treść klasową”. S. Lindberg, *op. cit.*, s. LXXII – LXXIII. Powołanie społecznych komitetów współdziałania d/s podatku gruntowego i funduszu B SFO nastąpiło wraz ze wzmożeniem walki klasowej na wsi i realizacji polityki przekształcania struktury własności gospodarstw rolnych w kierunku ograniczania liczby większych gospodarstw indywidualnych, na rzecz kolektywnych form gospodarki rolnej. W materiałach przygotowanych we wrześniu 1948 r. dla wojewódzkich pełnomocników czytamy m.in., że: 1/ podatek gruntowy stracił charakter fiskalny i stał się narzędziem „wybitnie politycznym”, którego celem jest przebudowa ustroju społecznego na wsi „w kierunku socjalistycznym”; 2/ należy potrzymać „spotęgowaną” walkę klasową na wsi; 3/ nałożony na podatników podatku gruntowego obowiązek społecznego oszczędzania jest „najbardziej znaną walką z teauryzacją i kapitalizacją na terenie wiejskim”; 4/ należy „pilnować” pracę społecznych komitetów współdziałania jako „jednej z ważnych form walki o biednego chłopca”⁵⁷.

nościowych na 1949 r., a także ujawniać grunty ukryte przed opodatkowaniem⁵⁸.

W połowie 1949 r. główny pełnomocnik pisał do ministra administracji publicznej, że w latach 1947 – 1949 ujawniono 2,5 mln gruntów ukrytych przed opodatkowaniem. Podkreślał, że dokonano tego „w przeważnej części” dzięki pracy gminnych delegatów społecznych i społecznych komitetów współdziałania⁵⁹.

Zachowane materiały archiwalne, z zasobu Archiwum Akt Nowych w Warszawie, obrazujące funkcjonowanie gminnych delegatów społecznych, zawierają stosunkowo mniej informacji o ich działalności w latach 1948 – 1950. Chciałbym zatem uzupełnić i uszczegółowić ten obraz danymi, pochodzącymi z materiałów z zasobu Archiwum Państwowego w Rzeszowie, ilustrującymi działalność gminnych delegatów społecznych w województwie rzeszowskim, w latach 1948 – 1950⁶⁰.

W dniu 1 X 1948 r. zarejestrowanych było w województwie rzeszowskim 164 gminnych delegatów społecznych, a więc tyle, ile było gmin. Jednak nie zawsze liczba gminnych delegatów społecznych odpowiadała liczbie gmin. Zmieniała się od 133 (w marcu 1948 r.) do 81 (w listopadzie 1948 r.). Spośród owych 164 gminnych delegatów społecznych 57 należało do SL, 46 do PPR, 23 do PPS, 1 do SD, 25 do Związku Samopomocy Chłopskiej, 6 do ZMP, a 2 do ORMO. Wśród nich było 28 członków rad narodowych. Wcześniej i później zdarzało się jednak (powiaty: Brzozów, Jasło, Nisko i Przemyśl), że żaden z gminnych delegatów społecznych nie legitymował się przynależnością do partii, czy organizacji społecznej, bądź członkostwem w radzie narodowej.

W okresie od stycznia do lipca 1948 r. gminni delegaci społeczni w województwie rzeszowskim ujawnili 4016 ha gruntów ukrywanych przed opodatkowaniem. Przodowały tu powiaty: krośnieński, (1321 ha), niżański (1014) i dębicki (778).

⁵⁸ AAN, GP, sygn. 50, s. 4.

⁵⁹ AAN, GP, sygn. 47, s. 18.

⁶⁰ Obejmują one ich wykaz według stanu na dzień 1 X 1948 r. oraz sprawozdania miesięczne z lat 1948 (od stycznia do sierpnia), 1949 i 1950 (od stycznia do listopada).

W latach 1948 – 1950 gminni delegaci społeczni w województwie rzeszowskim przepracowali ogółem 62 142 dni, obejmując swymi czynnościami 449 809 podatników. Polegały one na: uczestniczeniu w akcji wymiaru podatku w zarządach gmin (44 136), lustracjach gospodarstw rolnych (88 987), uczestniczeniu w przyjmowaniu wpłat na poczet podatku gruntowego wymierzonego w gotówce (91 545), uczestniczeniu w egzekucji zaległości podatkowych (47 464), asystowaniu przy poborze podatku gruntowego w ziemiopłodach w punktach zsyłu zboża (6 056), oraz na wypełnianiu „innych” czynności (111 662). W tym zestawieniu aż 29% czynności gminnych delegatów społecznych przypadło na owe „inne”, co sugeruje angażowanie ich – na szeroką skalę – do prac nieprzewidzianych w zarządzeniu z 15 VIII 1947 r. w sprawie trybu powoływania poborców społecznych dla podatku gruntowego, zakresu ich działania oraz sposobu wynagrodzenia. W omawianym okresie przedłożyli powiatowym pełnomocnikom 5 245 wniosków o ustalenie wysokości podstawy opodatkowania dla oznaczonego podatnika zgodnie z „materiałem faktycznym”, który ujawnili. Szczegółowy wykaz czynności gminnych delegatów społecznych, w województwie rzeszowskim, w latach 1948 – 1950, zawiera tabela 2.

V

Urząd głównego pełnomocnika do spraw podatku gruntowego zniosła ustawa z 7 III 1950 r. o przekształceniu urzędu ministra skarbu w urząd ministra finansów⁶¹. Uprawnienia głównego pełnomocnika określone ustawą z 3 VI 1947 r. o nadzorze nad wymiarem i poborem podatku gruntowego oraz uprawnienia w zakresie nadzoru nad ustalaniem i poborem rocznych wkładów oszczędnościowych na fundusz „B” – rolnictwa Społecznego Funduszu Oszczędnościowego przeszły na ministra finansów. Rada Ministrów została zobowiązana do wydania, w drodze rozporządzenia, przepisów o nadzorze nad wymiarem i poborem podatku gruntowego. Jednocześnie postanowiono, że pracownicy zatrudnieni dotychczas w urzędach głównego pełnomocnika

⁶¹ Dz. U. 1950, nr 10, poz. 101.

oraz wojewódzkich i powiatowych pełnomocników „przechodzą do służby w działach, podległych Ministrowi Finansów”.

Ustawa z 20 III 1950 r. o terenowych organach jednolitej władzy państwowej⁶² zniósła m.in. wszystkie terenowe władze pierwszej i drugiej instancji, podległe dotychczas ministrowi finansów, a w art. 37 postanowiła, że „Rady narodowe i ich organa przejmują dotychczasowy zakres właściwości zniesionych organów odpowiedniego stopnia”. Uchwała Rady Ministrów z 17 IV 1950 r.⁶³ zdecydowała, że wydziały finansowe prezydiów wojewódzkich rad narodowych (oraz rad narodowych m.st. Warszawy i m. Łodzi) przejęły zadania wojewódzkich pełnomocników rządowych do spraw podatku gruntowego (oraz izb skarbowych), a dotychczasowy zakres działania powiatowych pełnomocników⁶⁴ objęły wydziały finansowe prezydiów powiatowych rad narodowych i miast stanowiących powiaty miejskie.

Gminni delegaci społeczni działali nieco dłużej aniżeli pełnomocnicy rządowi do spraw podatku gruntowego. Ustawa z 28 VI 1950 r. o podatku gruntowym⁶⁵ przewidywała udział czynnika społecznego w postępowaniu na rzecz wymiaru podatku gruntowego, w postaci obywatelskich komisji podatkowych. Do czasu ich powołania gminni delegaci społeczni mieli działać na dotychczasowych zasadach.

VI

Powołanie poborców społecznych (zwanych od 1948 r. gminnymi delegatami społecznymi) w połowie 1947 r. i powierzenie im ważnych obowiązków w procedurze wymiaru i poboru podatku gruntowego, zbiegło się w czasie z włączeniem do procedury wymiaru i poboru podatków państwowych czynnika społecznego w postaci obywatelskich komisji podatkowych i lustratorów społecznych. W praktyce owe formy organizacyjne udziału czynnika społecznego w postępo-

⁶² Dz. U. 1950, nr 14, poz. 130.

⁶³ Uchwała Rady Ministrów z 17 IV 1950 r., instrukcja nr 3 w sprawie tworzenia wydziałów i referatów prezydiów rad narodowych; Mon. Pol. 1950, nr A-57, poz. 655.

⁶⁴ Oraz zadania urzędów skarbowych, urzędów rewizyjnych, urzędów akcyzowych i rejonów kontroli akcyzowej.

⁶⁵ Dz. U. 1950, nr 27, poz. 250.

waniu podatkowym służyły nade wszystko realizacji pozafiskalnych funkcji podatków, niezależnie od tego, co deklarowały przepisy o ich powołaniu. Ich rola uwypukliła się szczególnie od 1948 r., kiedy ustawodawstwo podatkowe silnie eksponuje, obok fiskalnej, także społeczną funkcję podatków i służy pospiesznej przebudowie struktury społeczno-gospodarczej państwa, w kierunku eliminacji gospodarki nieuspołecznionej w mieście. Były pomyślane jako ważny instrument realizacji owego programu. Współpraca czynnika społecznego z aparatem skarbowym służyła najlepiej trosce o powszechność opodatkowania. Rozwiązanie problemu realności podstaw opodatkowania leżało – w praktyce – raczej poza możliwościami czynnika społecznego. Nadmiernymi okazały się bowiem oczekiwania, że będzie on w stanie podołać merytorycznie zawilemu ustawodawstwu podatkowemu materialnemu i formalnemu i starczy mu motywacji oraz kwalifikacji moralnych w tej trudnej, a nierzadko i niebezpiecznej służbie⁶⁶.

Analogiczne wnioski nasuwają się z analizy działalności poborców społecznych (gminnych delegatów społecznych). Symptomatycznymi okazały się zastrzeżenia Ministerstwa Skarbu, które sprzeciwiało się ich powołaniu, a gdy sprawa ich powołania była przesądzona, to próbowało zredukować ich uprawnienia do roli pomocników w akcji przymusowego ściągania zaległości podatkowych. Ich powołanie nastąpiło wraz z ustanowieniem państwowego nadzoru nad wymiarem i poborem podatku gruntowego, co nastąpiło równocześnie z wprowadzeniem obowiązku uiszczania przez niektóre gospodarstwa rolne części (a niekiedy całości) podatku gruntowego w ziemiopłodach. Największą efektywność wykazali w zakresie ujawniania gospodarstw rolnych podlegających podatkowi gruntowemu, a nieopodatkowanych w ogóle lub opodatkowanych w niepełnym wymiarze, oraz dostarczania władzom wymiarowym informacji mających wpływ na wymiar i pobór podatku gruntowego. Rezultaty fiskalne przedkładanych przezeń wniosków, o ustalenie wysokości podstawy opodatkowania dla oznaczonego podatnika zgodnie z ujawnionym „materiałem faktycz-

⁶⁶ Zob. A. Witkowski, *Czynnik społeczny...*, s. 65-119; A. Witkowski, *Wymiar i pobór podatków bezpośrednich oraz opłat na rzecz Skarbu Państwa od gospodarki nieuspołecznionej i ludności w Polsce w latach 1944 – 1950*, Rzeszów 2002, s. 150-267.

nym”, były symboliczne. W 1947 r. stanowiły 0,2% kwoty podatku gruntowego wymierzonej w gotówce i 0,1% kwoty wymierzonej w życie. Wydatki poniesione w tym czasie na wypłaty wynagrodzeń poborców społecznych za przepracowane 153 439 dni (100 zł za jeden dzień, nie licząc ewentualnych dodatków za przekroczenie miesięcznego planu pracy) stanowiły 78% sumy, o jaką wzrosła kwota wymiaru podatku gruntowego w gotówce, w następstwie uwzględnienia ich wniosków o opodatkowanie oznaczonego podatnika, zgodnie z ujawnionym „materiałem faktycznym”. Nie można jednak lekceważyć rozmiarów i znaczenia presji, jaką wywierali na podatników, uczestnicząc w realizacji polityki ograniczania dochodów większych gospodarstw rolnych i przebudowy ustroju rolnego.

Gminni delegaci społeczni w akcji wymiaru i poboru podatku gruntowego

Tabela 1. Wykaz czynności poborów społecznych w 1947 r.

Lp	Woje-wództwo	Liczba poborów społecznych	Liczba podatników objętych czynnościami poborców społecznych	Liczba dni przepracowanych przez poborców społecznych	Liczba czynności poborców społecznych				Liczba wniosków poborcy społecznego wydanych na podstawie §10 zarządzenia głównego pełnomocnika z 1 VIII 1947r.	Liczba ustaleń władz wymiarowych na podstawie wniosków poborców społecznych	Różnica w wysokości podatku na skutek ustaleń, wydanych na podstawie wniosków poborców społecznych (w zł i kg Złota)
					Zbieranie informacji	Lustracje gospodarstw	Uczestniczenie w czynnościach egzekucyjnych	Inne			
1	białostoc- kie	53	30 952	3 720	3 154	4 278	1 787	1 261	118	105	b.d.
2	gdańskie	183	17 905	b.d.	3 978	3 132	219	3 021	1 150	b.d.	2 197 955 zł 258 294 kg
3	kieleckie	265	229 190	13 392	121 167	156 572	14 978	80 912	214	b.d.	22 526 zł 2 504 kg
4	krakow- skie	769	293 775	15 419	14 802	8 062	14 545	16 229	1 542	795	1 370 898 zł
5	lubelskie	313	179 582	10 586	30 560	15 373	19 315	66 320	675	597	b.d.
6	łódzkie	334	295 031	14 954	42 199	36 791	13 813	31 497	549	156	51 zł 21 591 kg
7	olsztyń- skie	119	22 894	3 918	4 800	7 797	2 289	1 978	1 702	427	2 638 328 zł 62 200 kg
8	pomorskie	210	91 717	26 332	29 855	30 572	11 495	10 041	1 759	393	1 279 785 zł
9	poznań- skie	85	21 550	1 581	5 769	3 664	1 586	1 540	433	b.d.	800 300 zł
10	rzeszow- skie	122	70 247	16 002	21 456	10 277	28 780	10 102	942	b.d.	154 842 zł 1 556 kg
11	szczeciń- skie	238	52 577	8 824	14 989	9 837	1 298	5 416	b.d.	b.d.	b.d.
12	Śląskie	514	126 553	8 420	14 696	7 367	176	22 432	562	155	130 657 zł
13	warszaw- skie	219	292 397	16 530	25 808	92 427	13 884	9 587	7 121	5 685	1 306 751 zł 101 953 kg
14	wrocław- skie	307	81 787	13 761	26 242	17 410	6 270	6 171	6 268	1 443	9 676 256 zł 55 986 kg
	Razem	3731	1 806 157	153 439	359 475	403 559	130435	266 507	23 035	9 756	19 578 349 zł 504 084 kg

Źródło: AAN GP, sygn. 52, s.2-66.

Tabela 2. Wykaz czynności gminnych delegatów społecznych w województwie rzeszowskim w latach 1948 -1950*

Rok	Liczba podatników objętych czynnościami gminnych delegatów społecznych	Liczba czynności gminnych delegatów społecznych						Liczba wniosków złożonych przez gminnych delegatów społecznych	Liczba dni przepracowanych przez gminnych delegatów społecznych
		Udział w „akcji wymiarowej” w zarządach gmin	Lustracje gospodarstw	Uczestniczenie w przyjmowaniu wpłat w gotówce	Uczestniczenie w czynnościach egzekucyjnych	Asystowanie przy poborze podatku gruntowego w ziemiopłodach „na punktach zsypana zboża”	Inne czynności		
1948	69 860	b.d.	12 331	b.d.	14 815	b.d.	42 623	1 322	13 104
1949	194 098	20 055	49 829	49 658	13 060	3 915	30 442	2 873	26 044
1950	189 851	24 081	26 827	41 887	19 589	2 141	38 597	1 050	22 994
Razem	449 809	44 136	88 987	91 545	47 464	6 056	111 662	5 245	62 142

* Opracowane na podstawie sprawozdań miesięcznych: od stycznia do sierpnia (1948 r.) oraz od stycznia do listopada (1949 r. i 1950 r.); AP Rz WP, sygn. 717, b.p.

ABSTRACT

Commune social delegates in action of assessment and collection of land tax (1947 – 1950)

The hereby article presents a system position and activity of commune social delegates (called till 1948 social collectors), who – in light of act of 3rd June 1947 on supervision over assessment and collection of land tax – constituted „an auxiliary service” of government agents for the matter of the land tax, functioning in the years 1947 – 1950. At that time the land tax was assessed and collected on behalf of local self-government associations, and some agricultural farms were obliged to pay it in some part (and sometimes even in the whole) in form of agricultural products.

Gminni delegaci społeczni w akcji wymiaru i poboru podatku gruntowego

Archival materials prove that they were the most effective in the scope of revealing of agricultural farms subject to the land tax and which were not taxed at all or taxed in incomplete measure, and supplying the fiscal authorities with information having influence on assessment and collection of the land tax. Fiscal results of motions submitted by them to establish an amount of the tax assessment basis for a designated taxpayer in compliance with the revealed „factual material”, were symbolic. However, one cannot depreciate volume and significance of pressure, which they brought on taxpayers, participating in realisation of income limitation policy of larger agricultural farms and transformation of the agricultural system.